

Ortodoks Yahudiliğe Modern Bir Yaklaşım: Azriel Hildesheimer (1820-1899) ve Rabbiner-Seminar Fuer Das Orthodoxe Judentum (Ortodoks Yahudilik Rabbani Okulu)

Modern Approach to Orthodox Judaism: Azriel Hildesheimer (1820-1899) and Rabbiner-Seminar Fuer Das Orthodoxe Judentum

Mustafa Şahin

Öz

Aydınlanma dönemi ve ardından tecrübe edilen özgürleşme süreci, Avrupa Yahudileri için yeni bir değişim ve dönüşüm evresinin başlangıcı olmuştur. Modern dünyaya entegre olabilmek amacıyla matuf değişim düşüncesi dini alanda da kendisini göstermiştir. 19. yüzyıl içerisinde iki karşıt kutbu temsil eden Reform Yahudiliği ile geleneksel din anlayışı arasında rabbani geleneğin temel öğretilerine bağlı kalmak kaydıyla modernite ile uyum arayışında olan yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda yeni bir vizyonu ortaya koyan isimlerin başında Alman rabbi Azriel Hildesheimer (1820-1899) gelir. Berlin’de onun liderliğinde kurulan *Rabbiner-Seminar Fuer Das Orthodoxe Judentum* (Ortodoks Yahudilik Rabbani Okulu), *Wissenschaft des Judentums*’u (Yahudilik Bilimi) temel alan ilk Ortodoks eğitim kurumu olma özelliği taşımaktadır. Kendi döneminde geleneksel kanadın yoğun eleştirisine maruz kalmış olsa da bugün Amerika’da Yeşiva Üniversitesi merkezli Ortodoks geleneğin arka planında Hildesheimer’in etkisi önemli oranda hissedilmektedir.

Geleneksel din anlayışına düşünce genişliği kazandırma girişimiyle Hildesheimer, Modern Ortodoks (Neo-Ortodoks) Yahudiliğe rengini veren birkaç kilit isimden biridir. Bu makale, Hildesheimer’in Ortodoksiyi modernize etme düşüncesinin mahiyeti, boyutları ve etkilerini inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler: Modern Ortodoks Yahudilik, Azriel Hildesheimer, Entegrasyon, Yahudilik Bilimi, Rabbiner-Seminar Fuer Das Orthodoxe Judentum, Yahudi Birliği

Abstract

The Enlightenment period and the subsequent emancipation process marked the beginning of a new phase of change and transformation for European Jews. The idea of change that is intended to be integrated with the modern world has also manifested itself in the religious field. In the 19th century, some approaches that sought harmony with modernity also emerged between Reform Judaism and the traditional religious understanding, which represented two opposite poles while adhering to the basic teachings of the rabbinic tradition. German rabbi Azriel Hildesheimer (1820-1899) is among those who put forward a new vision in this direction. *Rabbiner-Seminar Fuer Das Orthodoxe Judentum*, founded under his leadership in Berlin, is the first Orthodox educational institution based on *Wissenschaft des Judentums*. Although he was subjected to intense criticism from the traditional wing during his time, Hildesheimer’s influence can be felt considerably in the context of the Orthodox tradition centred on Yeshiva University in the United States.

With his attempt to provide open-mindedness to traditional religious thought, Hildesheimer was one of the few key figures who shaped Modern Orthodox (Neo-Orthodox) Judaism. This article examines the nature, dimensions, and effects of Hildesheimer’s idea of modernising Orthodoxy.

Keywords: Modern Orthodox Judaism, Azriel Hildesheimer, Integration, Science of Judaism, Rabbiner-Seminar Fuer Das Orthodoxe Judentum, Jewish Unity

* **Sorumlu Yazar:** Mustafa Şahin (Dr.), Cambridge Central Mosque, Cambridge, United Kingdom. E-mail: m.sahin@cambridgecentralmosque.org
ORCID: 0000-0003-0074-9858

Atf: Şahin, Mustafa. “Ortodoks Yahudiliğe Modern Bir Yaklaşım: Azriel Hildesheimer (1820-1899) ve Rabbiner-Seminar Fuer Das Orthodoxe Judentum (Ortodoks Yahudilik Rabbani Okulu).” *darulfunun ilahiyat* 35, 2 (2024): 535–568. <https://doi.org/10.26650/di.2024.35.2.1449735>

Extended Summary

In the modern period, Orthodox Judaism emerged with the claim of being the natural heir of Rabbinical Judaism, and based on this claim, it regarded Reformist and Conservative religious movement as outside authentic Judaism. In the process of modernisation and secularisation of European Jews after the Enlightenment and emancipation periods, the general tendency of Jews who continued to claim to be loyal to tradition was to separate from modern society and stay away from secular science and culture as much as possible. In the 19th century, Jewish communities and rabbis who were described as Orthodox were the most obvious parties to this opposition.

The discourse of renewal and modernisation within traditional Judaism was first put forward by rabbis such as Samson Raphael Hirsch (1808-1888) and Azriel Hildesheimer (1820-1899) in the 19th century. Hirsch played a key role in the emerging of modern Orthodox thought. On the other hand, Hildesheimer's influence has been relatively pushed into the background. Although it is indisputable that Hirsch provided an awakening in the process of modernisation of traditional Judaism, the expansions that Hildesheimer provided to traditional thought, in both its intellectual and institutional dimensions, have been substantially decisive for Modern Orthodoxy in practise.

Torah im Derech Eretz (Torah with the way of the land), which was introduced by rabbi Hirsch and considered the most fundamental concept of Neo-Orthodox Judaism, was fundamentally adopted by Hildesheimer, like other modernist leaders. However, Hildesheimer differs from Hirsch in terms of the depth of the relationship between religious and secular knowledge. In Hirsch's approach, secular knowledge is included in Jewish education and practical life, provided that it is not prioritised over Torah knowledge; on the contrary, it is subordinated to Torah knowledge. Taking this idea one step further in the process leading to Modern Orthodoxy, Hildesheimer wanted to develop it within the framework of a systematic education method and expand its field of meaning in a manner that would enable it to come into closer contact with the modern world. Through this process, he aimed for a more permanent transformation in Orthodox thought.

The tool that Hildesheimer used for this purpose was *the Wissenschaft des Judentums* (Science of Judaism). *Rabbiner-Seminar Fuer Das Orthodoxe Judentum* (The Rabbinical Seminary for Orthodox Judaism), which he founded in 1873, is the only Orthodox institution that centres this perspective and aims to transform the traditional understanding of knowledge. Historical-critical research, which was seen as a threat to traditional beliefs by Hirsch and his followers, was seen by Hildesheimer as the most important tool for illuminating the rabbinic tradition and post-literature more clearly and transparently. He also believed that such research could be instrumental in defending Orthodox Judaism against the challenges of Reformist thought. The perspective adopted by Hildesheimer, together with Orthodox leaders, within the framework of traditional

Judaism's understanding of Torah and revelation, rejected the idea that Judaism is subject to history and has a continuous development, contrary to what most pioneer leaders of *the Wissenschaft des Judentums* movement claimed. For this reason, both the Reform movement and the Historical School, which instrumentalize *the Wissenschaft des Judentums* in this direction, were opposed. Regarding issues based on truth, faith, or religious pluralism, Hildesheimer appears to have a protective attitude towards inherited tradition. His opposition was directed at both the *Hochschule für die Wissenschaft des Judentums* (Higher Institute for Jewish Studies) founded by Abraham Geiger (1810-1874), from the pioneer Reformists, and at Frankel, founder of the *Breslau Seminary*. In this context, Hildesheimer, through the rabbinical school he founded and his attempt to interpret *the Wissenschaft des Judentums* from an Orthodox perspective, adhering to the basic doctrines of Judaism, brought the tendency and ability to think critically and scientifically to Neo-Orthodox Judaism.

The second aspect Hildesheimer brought to Modern Orthodoxy is his commitment to the ideal of integration and *Kol Yisrael* (All Israel). Although he was a Jewish law authority who also wrote responsa in his time, Hildesheimer focused more on issues such as the place of Jews in the modern world and Jewish unity, and pursued to build an Orthodox Jewish identity that could combine traditional and modern values and was open to integration and development both among Jewish groups and in relations with gentiles. In his thought, as a concrete change of perspective to Orthodox Judaism, close cooperation and dialogue with Jewish individuals and communities, with all their differences, was envisaged in secular areas or in areas believed to contribute to Jewish unity, such as Zionist thought. A distinguishing feature of Hildesheimer's interpretation is that despite not approving of their religious interpretations, he wishes to establish relationships with Jewish individuals, communities, and institutions outside Orthodoxy in non-religious areas for the sake of Jewish unity. Although he was exposed to criticism from the Orthodox wing, he established close relations with Jews who supported the Reform movement and Historical School in non-religious fields and conducted joint work with Zionist organisations in addition to philanthropy, education, and social activities.

Similar to the Reform movement and Conservative movement that emerged in Europe but gained institutional structures in the United States, Modern Orthodox Judaism is also strongly represented in the United States. American Jewish Orthodoxy, which expresses itself mainly through Yeshiva University in terms of education, presently stands out with its view of integration, Jewish unity, and scientific perspectives. In this context, considering the prominent characteristics of the American Orthodox tradition from the past to the present, its intellectual background has been largely shaped by Hildesheimer's perspective in the two areas mentioned in his ideal of transforming Orthodox Judaism.

In the context of all that has been mentioned, this study examines Hildesheimer's contribution to Orthodox Judaism and, when the occasion arises, will carry out a comparative analysis in the context of his mutual relationship with both Orthodox rabbis and Hirsch. In this regard, Modern Orthodoxy today bears considerable traces of Hildesheimer's thought. In other words, when compared to the Hirsch-style interpretation, which envisions an isolated and separatist Orthodox renewal, Hildesheimer emerges as the foremost leader guiding Modern Orthodoxy.

Giriş

19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen üç reform konferansı (Brunswick 1844, Frankfurt 1845, Breslau 1846) bağlamında gerek dini-hukuki gerekse sosyal-kültürel anlamda Yahudilerin modern topluma adaptasyon imkanına dair farklı pek çok görüşün ortaya atıldığı görülür. Bu dönem, ileride ortaya çıkacak Reformist, Ortodoks ve Muhafazakâr dini hareketlere de zemin hazırlayan bir dönemdir.¹ Reform, değişim, entegrasyon gibi kavramlar bağlamında yaşadığı dönemde Yahudiler arasında var olan yoğun tartışma ortamı ve hizipleşme şeklinde vuku bulan gelişmeler kaçınılmaz biçimde rabbi Hildesheimer'ı da etkilemiştir. Kendi dönemindeki pek çok din adamı gibi hem klasik hem de modern eğitim ile tanışma fırsatı bulan Hildesheimer, sürece aktif biçimde katılmış bir liderdir.

Modern Yahudi oluşumları göz önüne alındığında, Ortodoks hareketi Rabbani Yahudiliğin modern dönemdeki karşılığı olarak görmek yanlış olmaz. Bu doğrultuda Ortodoks gelenek kendisini modernite öncesi ana gövde din yorumunun, yani rabbani geleneğin yegâne otantik taşıyıcısı olarak görür.² Değişim ve yeniliklere büyük ölçüde mesafe koyan rabbani geleneği temsil iddiası, modernitenin ürünü olan her türlü farklılık ya da yeniliğe bir direnç refleksini beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede prensipte rabbani geleneğe bağlılığı sürdürmekle beraber rabbi Hildesheimer, Ortodoks düşüncenin yeni bir açılım sürecine girmesini sağlayacak görüşler ileri sürmüştür. Söz konusu dönemde devam eden tartışmalara Ortodoks kimliği ile dahil olan Hildesheimer, seküler bilim ve modern toplum yapısıyla yakın ilişki kurmanın, bunun da ötesinde bilimsel bakışı dini alana mümkün olduğunca

1 Modern Yahudi hareketlerine ilişkin bilgi için bk. Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik* (İstanbul: İsam Yayınları, 2012), 65-71; Miri Freud-Kandel, "Modernist Movements", *Modern Judaism: An Oxford Guide*, ed. Nicholas de Lange & Miri Freud-Kandel (Oxford: Oxford University Press, 2005), 81-93; Mahmut Salihoğlu, "Isaac Mayer Wise: Amerikan Reform Yahudiliğinin Kurucusu", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2015): 167-178; İsmail Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik: Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar* (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017); Dan Cohn Sherbok, *Modern Judaism* (London: Macmillan Press, 1996); Michael A. Meyer, *A Response to Modernity: A History of Reform Movement in Judaism* (Detroit: Wayne State University Press, 1995); Moshe D. Sherman & Marc Lee Raphael, *Orthodox Judaism in America: A Biographical Dictionary and Sourcebook* (Westport: Greenwood Press, 1996); Pameal S. Nadell & Marc Lee Raphael, *Conservative Judaism in America: A Biographical Dictionary and Sourcebook* (New York: Greenwood Press, 1988).

2 Ortodoks düşüncede, gerek yazılı ve sözlü hukuk ile tarihsel süreçte üretilen *Şulhan Aruh* ve diğer kutsal metin yorumlarının gerekse *halaha* prensipleri çerçevesinde pratiğe aktarıldığı biçimiyle Yahudi dini yaşamının vahiy kapsamında görülme eğilimi hakimdir. Bkz. Nathaniel Katzburg, "Orthodoxy", *Encyclopaedia Judaica*, C 15 (Detroit: Mac Millan Reference USA and Keter Publishing House, 2007), 493; Benjamin Brown, "Orthodox Judaism", *The Blackwell Companion to Judaism*, ed. Jacob Neusner & Alan J. Avery-Peck (Oxford: Blackwell Publishing, 2003), 311.

entegre etmenin Yahudiler açısından gerekli olduğu şeklindeki anlayışıyla geleneksel din adamı profilinden ayrılmıştır. Esasen Hildesheimer, Ortodoks gelenek içerisinde kalarak Yahudiliği yaşanan çağa adapte etme gayesinde olmuş, diğer taraftan yaşamı boyunca Reform hareketine açık bir muhalif duruş sergilemiştir.³

Kendi perspektifinden gelenek ve modernite arasında bir orta yol anlayışı geliştiren Hildesheimer, Ortodokside gerekli olan uyanışın ancak klasik dini eğitimin ve bilgiye bakışın yeniden gözden geçirilmesi yoluyla gerçekleştirilebileceğine inanmıştır. Bu doğrultuda kendi liderliğinde kurulan *Rabbiner-Seminar Fuer Das Orthodoxe Judentum*⁴ aracılığıyla Hildesheimer’in yapmak istediği şey, uzun vadede kalıcı ve kabul edilebilir bir modern Yahudi kimliği yaratmak olmuştur. O, aynı zamanda responsa kaleme alan bir Yahudi hukuku otoritesi olmakla birlikte daha çok Yahudilerin modern dünyadaki yeri ve Yahudi birliği gibi meselelere odaklanmıştır. Bu çerçevede geleneksel ve modern değerleri birleştirebilen, gerek Yahudi gruplar arasında gerekse Yahudi olmayanlarla ilişkilerde entegrasyon ve gelişime açık bir Ortodoks Yahudi kimliği inşa etmek Hildesheimer’in başta gelen hedefidir.

1. Azriel Hildesheimer, Ortodoksi ve Neo-Ortodoksi

Almanya’nın Halberstadt bölgesinde dünyaya gelen Azriel Hildesheimer, ilk eğitimi sonrasında rabbi Jacob Ettlinger (1798-1871) ve rabbi Isaac Bernays (1792-1849) gibi dönemin iki önemli Ortodoks din adamı ile Talmud eğitimine devam etmiştir. Hildesheimer, Berlin Üniversitesinde semitik diller, felsefe, tarih ve bilim alanında dersler almıştır. 1844 yılında ise Halle Üniversitesinde *the Correct Method of Interpreting the Bible* (Kutsal Kitabı Yorumlamanın Doğru Metodu) başlıklı tezini tamamlamıştır. Hildesheimer, bu teziyle Almanya’da doktor unvanına kavuşan ilk Ortodoks rabbi olmuştur. 1869’da cemaat liderliği yapmak üzere Berlin’e gelmiş, 1873’de ise Ortodoks din adamlarının eğitimi için *HRS*’yi kurmuştur.⁵

3 Örneğin 1847 yılında Reform karşıtlığı görünür hale gelmeye başlayan Hildesheimer, o dönem Ludwig Phillipson (1811-1889) öncülüğünde Reform adına yapılan çalışmalara cevap niteliğinde *The Necessity of Protest against the Actions of the Reformers* adlı bir kitapçık hazırlamıştır. Ona göre Ortodoks olmayan din adamları Yahudiliğin gerçek birer sözcüsü olmaktan uzaktır. Bk. Mordechai Eliav & David Derovan, “Hildesheimer, Azriel”, *Encyclopaedia Judaica*, C 9 (Detroit: Mac Millan Reference USA and Keter Publishing House, 2007), 103.

4 *The Hildesheimer Rabbinical Seminary* olarak da bilinen kurum makale boyunca kısaca *HRS* olarak ifade edilecektir.

5 Eliav, “Hildesheimer, Azriel”, 103; Aslında yükseköğretim düzeyindeki böyle bir kurumu ilk yeşivasını da kurduğu Macaristan’da açmak istese de Ortodoks din adamlarının yoğun itirazları bunu mümkün kılmamıştı. Bk. Marc B. Shapiro, “Rabbi Esriel Hildesheimer’s Program of Torah u-Madda”, *The Torah U-Madda Journal* 9 (2000): 76.

Modern dönemde Ortodoks bakış açısı, eğitim yanı sıra dilde, kılık kıyafette, sosyal ve kültürel alanlarda Yahudi olmayanlarla ilişkilerini büyük ölçüde ayırışma ve karşıtlık üzerine kurmuştur. Ortodoks teriminin önceleri Moses Mendelssohn (1729-1786) gibi Aydınlanma taraftarları (Maskilim) nezdinde Aydınlanma ideallerine, bir sonraki adımda ise düşünce ve pratikte her türlü reform düşüncesine karşı olmayı ifade ettiği görülür. Kavram hem geleneksel hem de gelenek karşıtı her iki eğilim tarafından da bu yönde yaygın kullanıma kavuşmuştur.⁶ Ancak Ortodoks gelenek içerisinde entegrasyon ve yeniliğe farklı tonlarda da olsa bir şekilde onay veren eğilimler de ortaya çıkmıştır. Bunlar doğal olarak klasik Ortodoks bakıştan ayrılır. Bu çerçevede Isaac Bernays, Jacob Ettlinger ve Samson Raphael Hirsch (1808-1888) gibi isimlerle birlikte rabbi Hildesheimer'in sahip olduğu eğilim, Alman Ortodoksisinin modernist bir versiyonuna karşılık gelmektedir. Dolayısıyla bu isimler Neo-Ortodoksi ya da Modern Ortodoksluk çatısı altında değerlendirilmektedir.

Ayırt edici vasıflarından biri olarak rabbani geleneğin bilgi, kaynağı ve değeri konusundaki temel yaklaşımı modern dönemde Ortodoksi tarafından sürdürülmüştür. Modern Ortodoks rabbi Avraham Weiss'in (1944-) dikkat çektiği gibi Ortodoks Yahudilikte *Kodeş ve-Hol* olarak ifade edilen kutsal ve profan ayrımı, Tevrat kaynaklı olmayan bilgi ya da disiplinlerin dini bilgi karşısındaki ikincil konumuna işaret eder. Örneğin kimya ve tıp gibi bilim dalları sahip oldukları müstakil değerlerinden öte, ancak kutsalı, *halahayı*, yani dini anlamaya katkı sunabildiği ölçüde değer kazanabilmektedir. *Da'at Tora* (Tevrat bilgisi) dışındaki bilgi, kutsal alanın dışında kabul edilir ve bu yüzden bu tür bilgiyle meşgul olmak genellikle özel bir saygı gerektiren muteber bir eylem olarak düşünülmez.⁷

Modern dönemde Ortodoks Yahudiliğe getirilen yenilik, en temelde seküler bilginin de kutsal alan içerisinde mütalaa edilmesi ve Tevrat merkezli dini bilgi yanında seküler bilgiye de Yahudi düşünce ve pratiğinde yer verilmesidir. Yeni Ortodoks yaklaşım temelde *halahanın* şekillendirdiği geleneğin Sina'ya dayalı kökenine inancı sürdürmekle birlikte, rabbani literatür yanı sıra modern kültürün ve seküler bilimin Yahudi düşüncesi ve pratiğine adapte edilmesi, Yahudiliğin mesajını daha iyi anlamak ve geliştirmek adına ondan mutlaka istifade edilmesi gerektiğini

6 Jeffrey C. Blutinger, "'So-Called Orthodoxy': The History of an Unwanted Label", *Modern Judaism* 27, no. 3 (2007): 313, 320.

7 Avraham Weiss, "Open Orthodoxy! A Modern Orthodox Rabbi's Creed", *Judaism* 46, no. 4 (1997): 411; Şu iki çalışmaya bakılabilir; Seda Özmen, *18. Yüzyıl Yahudi Aydınlanma Hareketi ve Moses Mendelssohn* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2014); Abdullah Altuncu, "Haskala Sırasında Din-Bilim Çatışması: Onay Belgeleri, Bilim Kitapları ve Rabbani Din Adamları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59, no. 2 (2018): 113-138.

savunmaktadır.⁸ Özellikle Hildesheimer eliyle perçinleştirilen ve Avrupa’da 19. yüzyıl ortalarından sonra etkisini artıran söz konusu yaklaşımın Amerikan Ortodoks geleneğine dek uzandığı görülür. Amerika’da Yeşiva Üniversitesi ile İsrail’de Bar Ilan Üniversitesi, bu anlamda seküler çalışmaların önemsendiği ve gerek fen bilimleri gerekse beşeri bilimler alanında akademik programların sunulduğu kurumlar olarak⁹ Neo-Ortodoks düşüncenin etkisini günümüzde taşımaktadırlar. Örneğin Yeşiva Üniversitesinden rabbi Leo Jung (1892-1987), Modern Ortodoks düşünceyi bir akıl dini olarak sunmuş ve onun bilimsel bulgular ile uyum içerisinde olduğunu savunmuştur.¹⁰

Bu bağlamda erken dönemde söz konusu bakış açısına yön veren isimlerin başında Hildesheimer gelir. Onun geleneksel Yahudi profilini modern dünya ile uyumlu biçimde dönüştürme hedefinde eğitim, üzerinde durulması gereken en kilit unsurdur. Geleneksel dini eğitimin revize edilmesi gerektiğine inanan Hildesheimer’in bu yaklaşımı henüz erken dönemde kendisini açığa çıkarmış, ancak rabbi Akiva Joseph Schlesinger (1837-1922) gibi ultra-Ortodoks liderlerin tepkisi kaçınılmaz olmuştur.¹¹ Esasen Hildesheimer’a gösterilen tepkiler yalnızca ultra-Ortodokslardan gelmemiştir. Macaristan’daki çoğu Ortodoks din adamı yanı sıra Hirsch gibi Ortodoksiyi modernize etme gayesinde olan isimler de ona karşı çıkmıştır. Yukarıda temas edildiği gibi geleneksel din anlayışına tamamen sırt dönmemesine rağmen Ortodoksi içerisinde modernizme, seküler bilgi ve kültüre alan açan bir söyleme sahip olması, dini bilgiyi tek gerçek bilgi kaynağı olarak

8 *The Middle Way: The Emergence of Modern Religious Trends in Nineteenth-Century Judaism Responses to Modernity in the Philosophy of Z.H. Chajes, S.R. Hirsch, and S.D. Luzzatto*, ed. Asael Abelman, C 1 (Brighton: Academic Studies Press, 2014), 8.

9 Jacob Neusner, *Judaism: The Basics* (London: Routledge, 2006), 155.

10 Maxine Jacobson, *Modern Orthodoxy in American Judaism: The Era of Rabbi Leo Jung* (Boston: Academic Studies Press, 2016), 12; HRS’den mezun olan modern Ortodoks Yahudi Z’vi Kurzweil’e göre ise, Neo-Ortodoks anlayış dogmatik düşünce ile karşıtlık içerisinde. Onun *Modern Gelenekselcilik* olarak da ifade ettiği bu yaklaşım Yahudiliği dogmaya dayalı bir teoloji ile sınırlandırmaz. Kurzweil, insanlığın bilim ve teknoloji alanındaki uğraşlarına geleneksel Yahudiliğin herhangi bir temel niteliğini kurban etmeden katılmanın Modern Ortodoks gelenekte ana hedeflerden birisi olduğunun altını çizer. Bk. Zvi Kurzweil, *The Modern Impulse of Traditional Judaism* (New Jersey: Ktav Publishing House, 1985), XII.

11 Hildesheimer 1851’de Macaristan’ın Eisenstadt bölgesine cemaat lideri olarak geldiğinde müfredatta geleneksel dini eğitimin yanı sıra seküler eğitimin de yer aldığı Batı dünyasındaki ilk yeşivayı kurmuştu. Ancak yeşiva’da Yidiş yerine Almancayı kullanan, Latin dili, matematik, tarih ve coğrafya gibi din dışı alanlarda bizzat kendisi eğitim veren Hildesheimer, rabbi Akiva Joseph Schlesinger gibi ultra-Ortodoks liderler tarafından “heretik” olarak suçlanmaktan kurtulamamıştır. Bk. Shnayer Z. Leiman, “Rabbinic Openness to General Culture in the Early Modern Period in Western and Central Europe”, *Judaism’s Encounter with Other Cultures: Rejection or Integration?*, ed. Jacob J. Schacter (New York: A Jason Aronson Book, 1997), 203.

gören Ortodoks liderler nezdinde onun geleneksel Yahudiliğin dışında görülmesi için yeterli bir gerekçe oluşturmuştur. Hirsch gibi liderlere göre ise Hildesheimer bilime gereğinden fazla güven duymuştur. Öte yandan yüzyılın ikinci yarısından sonra kurumsal bir yapıya evrilmeye başlayan Reform hareketinin radikal tutumunun geleneksel din adamları ve cemaatler arasında yarattığı tedirginlik hali, gerek radikal gerekse ılımlı olsun kurulu geleneğe yabancı olan yeni her türlü söyleme karşı tavır alma gibi bir reaksiyon geliştirmiştir. Bu sebeple bir taraftan Reformist din adamları ile rabbi Zacharias Frankel (1801-1875) ve yeni Yahudilik yorumu *Positive-Historical Judaism* (Pozitif-Tarihsel Yahudilik)¹² taraftarları, diğer taraftan Modern Ortodoks düşünceye yön veren Hildesheimer gibi isimler pek çok rabbani otorite tarafından otantik Yahudiliğin dışında addedilmişlerdir. Diğer taraftan Hildesheimer'ın bu eleştirilerle gerek Reform düşüncesi gerekse Tarihsel Ekol'e yönelik açık ve kararlı muhalefetine rağmen yüz yüze kaldığını hatırlatmak gerekir. Buna rağmen kendisine yönelik eleştirileri, o dönem pek çok rabbani din adamının, Moses Sofer'in (1762-1839) sloganlaştırdığı “*yeni olan her şey Tevrat tarafından yasaklanmıştır*” şeklindeki inanca olan bağlılıklarını gösteren bir işaret olarak görmek mümkündür.

2. Ortodoksinin Yeni Yüzü

Hocası Ettliger ve Doğu Avrupalı bazı rabbani liderler ile olan olumlu ilişkilerini bir tarafa koyarsak¹³, Hildesheimer'ın Ortodoks liderler ile ilişkisi genellikle gerilimli bir seyir izlemiştir. Öte yandan her ikisi de Neo-Ortodoksi çatısı altında değerlendirilmesine rağmen Ortodoks geleneğe kazandırılmak istenen yeniliklerin boyutları hakkında Hirsch ile farklı yaklaşımlara sahip olmaları iki ismi karşı karşıya getirmiştir. Bu bağlamda Ortodoks geleneğin Ortodoks olmayan -iç ve dış- dünyaya açılım ve adaptasyon imkanı ile seküler bilimin dini bilgi karşısındaki konumu meselesi, Hildesheimer'ın üzerinde durduğu en temel iki husus olarak karşımıza çıkmakta, aynı zamanda Ortodoks din adamları ve Hirsch ile yaşadığı karşıtlık noktalarına işaret etmektedir.

12 Makale boyunca bu kavram kısaca Tarihsel Ekol olarak ifade edilecektir. Tarihsel yaklaşım, 19. yüzyıl ortalarında rabbi Frankel liderliğinde filizlenen ve Yahudi hukuku ve geleneğinin temelde statik değil fakat büyüyen, gelişen ve değişen doğasına vurgu yapan modern Yahudi din yorumlarından birini ifade eder. Söz konusu yorum, kurumsallaştığı Amerika'da ise Muhafazakâr Yahudilik adıyla bilinmektedir. Geniş bilgi için bk. David Rudavsky, “The Historical School of Zacharias Frankel”, *The Jewish Journal of Sociology* 5, no. 2 (1963): 224-245; Ismar Schorsch, “Zacharias Frankel and the European Origins of Conservative Judaism”, *Judaism* 30, no. 3 (1981): 344-354.

13 David Ellenson, “Rabbi Esriel Hildesheimer and The Quest for Religious Authority: The Earliest Years”, *Modern Judaism* 1, no. 3 (1981): 283-285.

2.1. Ayrışmaya Karşı Entegrasyon

Orta Çağdan modern döneme kadar geleneksel Yahudiliğin gerek Yahudi olmayan dünyaya gerekse rabbani öğretinin dışında kalan din yorumları ve bu doğrultuda oluşan cemaat ve kurumsal yapılara karşı tutumunda genellikle dışlayıcılık hakim olmuştur. Bu çerçevede Yahudiler ile içinde yaşadıkları toplum arasında aranan kültürel uyum, modern kıyafetlerin kullanımı, Ortodoksi dışında kalan Yahudilerle ortaklık, modern araştırma metotlarının takip edildiği akademik eğitim programları ve yabancı okullara müracaatın yanı sıra Yidiş yerine İbranice'nin tercih edilmesi gibi hususlar, Hildesheimer'ı dönemin Ortodoks liderlerinden ayıran temel farklardır. Bu yönüyle en sert tepkiyi Ortodoks çevrelerden almıştır.¹⁴ Örneğin kendisine yönelik Yahudi cemaatinden dışlanma (herem) bildirisi ilan eden rabbi Schlesinger dışında, büyük oranda Hildesheimer'a karşı çıkan dönemin Macar Ortodoksisi içerisinde rabbi Hillel Lichtenstein (1814-1891) ona yönelik “düzenbaz” ve “yalancı” gibi ifadeler kullanmış, hakarete varan eleştirileriyle ön plana çıkmıştır.¹⁵

Ortodoks geleneğin Ortodoks dışı ya da *halahaya* karşı zaaf içerisinde oldukları düşünülen Yahudiler ile ilişkiler noktasında sergilediği genel dışlayıcı tavır, Yahudiler arasında birlik şuurunu neredeyse imkansız kılan bir boyuttadır. Bu bağlamda klasik söylemde yer alan *Kol Yisrael* (Tüm İsrail) yani “*tüm Yahudiler birbirlerinden sorumludur*” ya da “*tüm Yahudiler kardeştir*” gibi kuşatıcı ilkelere referansın modernite süreciyle birlikte zayıfladığı görülür. Dahası bunun Ortodoks hareketin bariz niteliklerinden biri haline geldiği söylenebilir. Geleneksel Yahudiliğin çözülme sürecine girdiği modern dönemde bunun yerini cemaat düzeyinde ayrılıkçı ve dışa kapalı bir dini ve sosyal yaşam modeli almıştır.¹⁶ Reform ve asimile olma eğilimlerinin geleneksel değerlere yönelik tehditkâr ve yıkıcı etkisi karşısında Ortodoks kanat, değişen toplum yapısından kendisini mümkün olduğunca izole etme yolunu tercih etmiştir.

Dini plüralizm noktasında büyük ölçüde geleneksel çizgiyi takip etmekle birlikte Hildesheimer'ın Neo-Ortodoks yorumunda, Tanrı ve İsrailoğulları arasındaki ebedi ahit çerçevesinde tüm Yahudilere yönelik kucaklayıcı ve iş birliğine açık bir

14 Neusner, *Judaism: The Basics*, 154-155; Batı kültürüne ve modern eğitime onay veren yaklaşımları Hildesheimer'ın 1866'da Macar Ortodoks din adamlarının bölgede etkinliğini artıran Reform hareketine karşı gerçekleştirdikleri toplantıya katılımını engelleyen faktörlerin başında gelmekteydi. Örneğin Yahudi hukuku açısından herhangi bir yasaklamanın olmadığını düşünerek yerel dilde vaaz verilmesine sıcak bakması Ortodoks rabbiler tarafından şiddetle reddedilmişti. Bk. David Ellenson, “The Role of Reform in Selected German-Jewish Orthodox Responsa: A Sociological Analysis”, *Hebrew Union College Annual* 53 (1982): 362, 364.

15 David Ellenson, *Rabbi Esriel Hildesheimer and the Creation of a Modern Jewish Orthodoxy* (London: The University of Alabama Press, 1990), 43.

16 Moshe Samet, “The Beginnings of Orthodoxy”, *Modern Judaism* 8, no. 3 (1988): 249.

yaklaşım hakimdir. Ortak değerlerin çok daha fazla ön plana çıkarıldığı ve özellikle dini olmayan alanda gerekli görülen birlik ideali Hildesheimer'in tutumunda öne çıkan unsurlardandır.¹⁷ Hildesheimer gerek Hirsch'in gerekse diğer Ortodoks liderlerin yaptığı gibi geleneksel yapıyı dini değerler bakımından dış dünyaya, yabancı ve zararlı görülen düşüncelere karşı koruma eğiliminde olmakla beraber, sosyal ve kültürel alanlarda Ortodoksiyi mümkün olduğunca dış dünyaya entegre etmenin gerekliliğine inanmıştır. Bu ideal diğer modernistlerle kıyaslandığında Hildesheimer'in Ortodoksisinde daha merkezi bir rol oynar. Ayrıca Hildesheimer'in tüm Yahudilerle olduğu gibi Yahudi olmayan dünya ile de olumlu ilişkiler geliştirme konusunda daha istekli olduğu belirtilmelidir. Fakat buna bir kriter getirir. Liberal din adamlarının tüm insanlığı kuşatan sevgi ve adalet vurgusuna mesafeli olan Hildesheimer, evrensel ahlak ilkelerini özellikle "Nuh Kanunları"na¹⁸ uyanlara yönelik zorunlu gören ve kendisi dışında elli dokuz din adamının da imzası bulunan bir deklarasyon yayınlamıştır.¹⁹

Reformist din yorumunu eleştiren, fakat aynı zamanda onların Ortodoks cemaatlerden ayrılma taleplerini doğru bulmayan²⁰ Hildesheimer'in bu yaklaşımının onun *Kol Yisrael* ilkesine bağlılığıyla açıklamak mümkündür. Söz konusu taleplerin yoğunlaştığı Halberstadt bölgesinde öteden beri var olan Ortodoks idari otoritenin devamını savunan Hildesheimer, ayrışmayı aslında bir ideal olarak görmemiştir. Bir başka ifadeyle henüz cemaat içi çözülmenin gerçekleşmediği dönemde yapıyı muhafaza etmek onun önceliği olmuştur. Zira rabbi Isaac Unna'nın da (1872-1948) dikkat çektiği gibi, Hildesheimer tüm farklılıklarıyla dünyadaki tüm Yahudilerin bir

17 Örneğin Hildesheimer'in Falaşalar (Etiyopya Yahudileri) lehine bazı aktivitelere ve Rusya'daki pogromlardan kurtulan mülteciler için yardım organizasyonlarına öncülük ettiği bilinmektedir. Bk. Isaac Unna, "Ezriel (Israel) Hildesheimer", *Jewish Leaders (1750-1940)*, ed. Leo Jung (New York: Bloch Publishing Company, 1953), 227-228.

18 Talmud'da geçtiği üzere Nuh'un soyundan gelenlere yedi kanunu yerine getirmeleri emredilmiştir. Bunlar; yargı mahkemeleri kurmak, Tanrı'nın ismine lanet etmemek, putperestlikten uzak durmak, yasak cinsel ilişkiden uzak durmak, kan dökmekten uzak durmak, hırsızlıktan uzak durmak ve canlı bir hayvanın bir uzvunu yemekten uzak durmak şeklindeki yedi ilkeden oluşmaktadır. Bk. Sanhedrin 56a; Detaylı bilgi için bk. Eldar Hasanov, *Nuh Kanunları ve Nuhilik* (İstanbul: İsam Yayınları, 2015).

19 Ismar Schorsch, *Jewish Reactions to German Anti-Semitism, 1870-1914* (New York: Columbia University Press, 1972), 73; Ellenson, *Rabbi Esriel Hildesheimer and the Creation of a Modern Jewish Orthodoxy*, 85.

20 David Ellenson, *Jewish Meaning in a World of Choice: Studies in Tradition and Modernity* (Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2014), 5; David Ellenson, "Church-Sect Theory, Religious Authority, And Modern Jewish Orthodoxy: A Case Study", *Approaches to Modern Judaism*, ed. Marc Lee Raphael (California: Scholars Press, 2020), 69-71.

bedenin organları gibi birbirine bağlı ve birbirinden sorumlu olduğunu vurgulamıştır.²¹ Diğer taraftan Reformist ve Ortodoks din anlayışlarının bağdaşmasını mümkün görmeyen Hildesheimer için gittikçe belirginleşen mevcut dini bölünmüşlük ortamında diğer alanlarda ilişkilere ve iş birliğine ket vurmuyacak biçimde ancak inanç temelli bir ayrışma söz konusu olabilirdi. Bu durumda dahi onun ayrılıkçı kişi ve cemaatlerin tutumunu Tanrı ile yapılan ilahi ahdi bozma ya da Tevrat'tan yüz çevirme girişimi olarak görmemesi önemli bir detaydır.²²

Altı çizilmesi gereken nokta, bilhassa Yahudilerin kendi iç bünyesinde tecrit yahut entegrasyon ikileminde çoğu Ortodoks lider gibi Hirsch'in da Hildesheimer'in karşısında konumlanmış olmasıdır. Ortodoks yenilenmenin hareket noktası kabul edilen Hirsch, Tevrat ve *mitsvot*'a (dini emir ve yasaklar) karşı olduklarına inandığı ve bu nedenle 'Yahudilikten ayrılma' anlamında *minut* kategorisinde değerlendirdiği Reformist Yahudiler ile her alanda bağın koparılması gerektiğini savunurken²³ büyük ölçüde geleneği takip eder. Moses Sofer'in takipçileriyle birlikte o, "*günahkârlarla ortaklık*" konusundaki Talmudik uyarıları dikkate alarak *halaha* prensiplerinin gözetilmediği herhangi bir toplumsal faaliyetten uzak durmayı savunmuştur.²⁴ Buna karşılık Hildesheimer Ortodoks olmayan Yahudi birey ve gruplar ile çeşitli aktivitelerde ortak çalışmalara katılmayı dine aykırı bir durum olarak görmediği gibi, bu, Ortodoksinin kabuk değiştirmesi için bir zorunluluktur. Bu doğrultuda Hirsch geleneksel Yahudiliği tehdit ettiği gerekçesiyle *Bney Brit*²⁵ gibi kuruluşlarla ilişki kurmamaları konusunda Ortodoks Yahudileri uyarırken²⁶, Hildesheimer tam

21 Unna, "Ezriel (Israel) Hildesheimer", 227.

22 Ellenson, "Rabbi Esriel Hildesheimer and The Quest for Religious Authority: The Earliest Years", 289; 1876'daki mektubunda Hirsch'in Hildesheimer'a Ortodoks Yahudilerin mevcut cemaat yapılarından ayrılmayı mümkün kılan Prusya devlet yasasını (1873) istismar etmeyecekleri, bunun yalnızca birkaç cemaat ve bazı temel dini meselelerle sınırlı kalacağı konusunda güvence vermiş olması, onun esasen din dışı alanda Yahudi birliği ve iş birliğini esas aldığı göstermektedir. Bk. Ellenson, *Jewish Meaning in a World of Choice: Studies in Tradition and Modernity*, 10.

23 Detaylı bilgi için bk. Leo Levi, "The Relationship of the Orthodox to Heterodox Organizations: From A Halakhic Analysis by Rabbi S.R. Hirsch", *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 9, no. 3 (1967): 95-102.

24 Walter S. Wurzbarger, "Cooperation with Non-Orthodox Jews", *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 22, no. 2 (1986): 34.

25 1843'de bir grup Alman Yahudi tarafından kurulan, ana misyonu Yahudi toplumu ve İsrail Devletinin güvenliğini sağlamak ve Yahudi karşıtlığıyla mücadele etmek olan uluslararası Yahudi organizasyondur. Bk. Harvey Berk, "B'nai B'rith", *Encyclopaedia Judaica*, C 4 (Detroit: Mac Millan Reference USA and Keter Publishing House, 2007), 13.

26 Isaac Heinemann, "Marcus Horovitz", *Jewish Leaders (1750-1940)*, ed. Leo Jung (New York: Bloch Publishing Company, 1953), 263.

aksine *Bney Brit* ve *Alliance Israélite Universelle*²⁷ gibi kuruluşlarla yakın temas halinde olmuştur. Bir diğer örnekte Hirsch, heretik kabul ettiği Yahudi tarihçi Heinrich Graetz (1817-1891) ile Kudüs'te göçmen Yahudiler için bir yetimhane kurma konusunda ortak çalıştığı için Hildesheimer'ı eleştirmiştir.²⁸

Hildesheimer, asimilasyon ve tecrit gibi iki uç eğilim yerine entegrasyona ve Yahudi birliğine aynı anda önem vermiş, modern dünyaya uyum ile Yahudiliğin milli boyutuna bağlılığı birbirine karşıt alanlar olarak görmemiştir. Hirsch'ın aksine ona göre Yahudi toplumu yalnızca dini bir birlikteliğe karşılık gelmez. Tevrat'tan yüz çeviren kimsenin Yahudi toplumuna da baş kaldırmış sayılacağı düşüncesini yanlış bulan Hildesheimer kuşatıcı bir yaklaşım sergiler. Dolayısıyla Hildesheimer'ın şahsında bu yeni Ortodoks kimliğin öne çıkan vasıflarından biri, *Kol Yisrael*, Siyonist düşünce ve buna bağlı olarak bilhassa Filistin ve bölge Yahudilerine destek gibi konularda pozitif, yapıcı ve aktif bir tavır takınılması olacaktır. Bu yönüyle Siyonist düşüncenin öncü savunucularından olan Hildesheimer, *Hovevey Tsiyon* (Siyon Aşıkları) hareketini ve kolonizasyon faaliyetlerini desteklemiş, Filistin topraklarında yaşayan Yahudilerin eğitimleri ve mesleki gelişimleri için büyük miktarda maddi destek oluşturmuş ve söz konusu ideal çerçevesinde 1872'de *Palaestina Verein* adlı birliği kurmuştur. Bölgedeki ultra-Ortodoks yapı tarafından *herem* cezasına uğraması da bu girişimleri nedeniyledir.²⁹

Reform eğilimli cemaatlerden uzaklaşmak yerine onlarla bağ kurmayı savunan Hildesheimer'ın hedefi, hem cemaatler arası birliği güçlendirmek hem de geleneksel Yahudiliğin modern Alman kültürüyle uzlaşır olduğunu göstermektir. Hirsch ve diğerleri gibi kendisinin de dini bir heretik kabul ettiği Greatz ile bazı sosyal ve insani konularda iş birliği içinde olması da bu anlamdadır. Bu doğrultuda

27 1860'da Paris'te kurulan modern uluslararası Yahudi organizasyonu. Hedefi, Yahudilerin özgürlüğü ve manevi gelişimi için çalışmak ve Yahudi karşıtı faaliyetlere karşı Yahudilere destek sağlamak olarak belirlenmiştir. Bk. Simon R. Schwarzfuchs, "Alliance Israelite Universelle", *Encyclopaedia Judaica*, C 1 (Detroit: Mac Millan Reference USA and Keter Publishing House, 2007), 671.

28 Gil Student, "Rav Hildesheimer's Response to Ultra-Orthodoxy", *Hakirah, The Flatbush Journal of Jewish Law and Thought* 24 (2018): 38; Neticede amacının yetim çocukları Hristiyan misyonerlerin etkisinden uzak tutmak olduğunu dile getirmiş olsa da Hildesheimer eleştirilerden kurtulamamıştır. Bkz. Norman Lamm, *Torah Umadda: The Encounter of Religious Learning and Worldly Knowledge in the Jewish Tradition* (London: Jason Aronson INC, 1990), 42.

29 Ellenson, *Rabbi Esriel Hildesheimer and the Creation of a Modern Jewish Orthodoxy*, 92-93; Raphael Patai, *The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology* (Detroit: Wayne State University Press, 1996), 316; Berlin'de 1870'de kendisinin kurduğu *Juedische Presse* isimli yayım organı ise, Alman Yahudilerinin Filistin'e göç ve yerleşimleri ile ihtiyaç duyulan eğitim reformlarına destek veren tek ve en önemli organ olarak faaliyette bulunmuştur. Bk. Eliav, "Hildesheimer, Azriel", 104.

“muhaliflerimizden de gelse, hakikat hakikattir” diyen Hildesheimer³⁰, Reform düşüncesinin etkisinde olan Berlin merkezli *The Hochschule für die Wissenschaft des Judentums*³¹ (1870) ile yakın ilişkiler kurmuştur.³² Hildesheimer, liberal düşünceye sahip Yahudilerle sürdürdüğü yakın diyalogun aynı zamanda onları daha radikal boyutta bir asimilasyona maruz kalmaktan koruyacağını düşünmüştür. Dahası bunun Yahudi karşıtlığıyla mücadele ve İsrail’de Yahudi yerleşimine destek noktasında da katkı sağlayacağına inanmıştır.³³

Tüm bu süreçte Modern Ortodoks hareketin başta gelen kurucu liderlerinden kabul edilen Hirsch’in diğer rabbani din adamları ile büyük oranda aynı tarafta yer almış olması dikkat çekicidir. *Tora im-Dereh Erets*³⁴ (Tevrat ve Seküler Dünya) prensibiyle modern toplum ve kültüre adaptasyon düşüncesini yeni Ortodoks bakış için mutlak bir ideal olarak gündeme getiren Hirsch’in aynı zamanda Ortodoks dışı unsurlara karşı her alanda ayrışmacı bir tutum takınması düşünülmeli gereken bir husustur. Bu noktada meseleye dair daha kuşatıcı bir yaklaşım ortaya koyan isim Hildesheimer olmuştur.

2.2. Seküler Bilginin İşlevsel Kılınması

Seküler bilim ve tarihsel-eleştirel araştırmaların dini bakımdan değeri ya da meşruiyeti meselesi, Hirsch’in yanı sıra Ortodoks din adamları ile Hildesheimer arasındaki anlaşmazlık noktalarından bir diğerini oluşturmuştur. Ortodoks din adamları ile yaşadığı karşıtlık ortamında 1869’da Berlin’e gelerek henüz yeni kurulmuş olan Ortodoks *Adath Yisrael* cemaatinde liderlik yapan Hildesheimer, çok geçmeden burada bir okul kurmuştu. Reformcuların egemen olduğu Berlin’de temelde Reform düşüncesine karşı olan okulda geleneğin korunması temel gaye idi.³⁵ Bununla birlikte söz konusu süreçte modernist yönünü ön plana çıkaran

30 David Ellenson, “A Response by Modern Orthodoxy to Jewish Religious Pluralism: The Case of Esriel Hildesheimer”, *Tradition: A Journal of the Orthodox Jewish Thought* 17, no. 4 (1979): 86.

31 Makale boyunca bu kurum kısaca *HWJ* olarak ifade edilecektir.

32 Barnet Hartston, *Sensationalizing The Jewish Question: Anti-Semitic Trials and the Press in the Early German Empire* (Boston: Brill, 2005), 296.

33 Adam S. Ferziger, “Hildesheimer, Esriel”, erişim 02 Aralık 2023, https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Hildesheimer_Esriel.

34 Hirsch yazılarında kavramı kısaca “Yahudi ve sosyal bilginin toplamı” olarak ifade etmiştir. Yahudilikte Tevrat-yaşam, din-toplum, inanç-pratik, mana-madde arasında arzu edilen ilişkiye dair tüm telakkiler Hirsch tarafından *Tora im-Dereh Erets* kavramı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bk. Mordechai Breuer, *The “Torah-Im-Dereh-Eretz” of Samson Raphael Hirsch* (Jerusalem: Feldheim Publishers, 1970), 9, 22.

35 Unna, “Ezriel (Israel) Hildesheimer”, 222-223, 226.

Hildesheimer, seküler bilgiyi dışlayan, dini bilgiyi ise yalnızca Yahudi erkeklere hasreden geleneksel eğitimin aksine kız çocuklarının eğitimine özellikle önem vermiştir. Ona göre kızlar için yalnızca yüzeysel bir dini bilginin yeterli görülmesi ve Yahudilik çalışmalarından uzak bırakılmaları kabul edilemez bir durumdur. Okulda kız öğrencilerin eğitim programı İbranice, Tanah, Talmud ve tarih gibi alanlardan oluşturulmuş, ayrıca dini pratiğe dair eğitime de yer verilmiştir.³⁶ Bu manada okul daha sonra kurulacak olan *HRS* için de bir prototip olmuştur.

Ortodoks düşüncede Tevrat bilgisi karşısında seküler bilgiye müstakil bir değer ya da rehberlik rolü verilmemesi, Hildesheimer'ın geleneksel Yahudilikte aşılması gerektiğini düşündüğü en önemli problemlerden biridir. Moses Sofer'in tüm seküler bilginin Tevrat'tan elde edilmesi gerektiği şeklindeki görüşü Ortodoks bakışın tipik örneğini oluşturur.³⁷ Bu nedenle başından beri Hildesheimer, dini ve seküler öğrenimi en doğru şekilde Yahudi öğrencilere sunma adına modern pedagojik teknikleri, seküler ve akademik araştırma yöntemlerini ve bu çerçevede sistematik bir müfredatı uygulayacak bir okul kurma niyetinde olmuştur. Macar Ortodoks meslektaşlarını kastederek "*Benim yolum onların yolu değildir. Yahudi geleceği adına tek ümit bir okul kurulmasıdır*" diyerek³⁸ *HRS*'nin ipuçlarını vermiştir. Dolayısıyla bu meselede çoğu Ortodoks meslektaşıyla açık biçimde ayrılığa düştüğü söylenebilir. Diğer taraftan Hirsch'in öncülüğünde bu alanda belli bir bilinç oluşturulmuşsa da bilim ve din ilişkisi söz konusu olduğunda iki isim arasında yine belirli bir ayırım yapmak gerekir. Seküler bilgiyi olumlamaları fakat farklı yöntemlere sahip olmaları nedeniyle söz konusu meselede tartışma zemini, daha keskin bir reddiyeci tavır içerisinde olan klasik Ortodoks din adamlarından ziyade genellikle Hirsh ile Hildesheimer arasında oluşmuştur.

Temel bir yaklaşım olarak Tevrat'ın öncelikli konumunu, seküler bilginin ise ona tabi olduğunu vurgulayan Hirsch iki bilgi türü arasında bir hiyerarşi gözetmiştir. Ona göre yalnızca Tevrat hakikatine uygun olan bilim gerçek bilimdir. Bunun dışında kalan bilgi Tevrat bilgisine aykırı olduğu için reddedilmelidir. Dolayısıyla *Tora im-Dereh Erets*, Tevrat bilgisinin merkeziliğine, seküler ilimlerin ise yalnızca Tevrat ve *halaha* hakkında daha açık bir anlayış ve kavrayış geliştirme noktasında yardımcı

36 Meir Hildesheimer, "Religious Education in Response to Changing Times: Congregation Adass-Isroel Religious School in Berlin", *Zeitschrift für Religions-und Geistesgeschichte* 60, no. 2 (2008): 121-128; Hildesheimer'ın kızların dini eğitimine dair görüşleri için bk. Marc B. Shapiro, "R. Esriel Hildesheimer on Torah Study for Women", *Tradition* 54, no. 3 (2022): 136-144.

37 Aaron M. Schreiber, "The Hatam Sofer's Nuanced Attitude Towards Secular Learning, 'Maskilim', and Reformers", *The Torah U-Madda Journal* 11 (2002-03): 147.

38 Ellenson, *Rabbi Esriel Hildesheimer and the Creation of a Modern Jewish Orthodoxy*, 44.

çalışmalar olarak katkısına işaret etmektedir.³⁹ Hirsch'e karşılık Hildesheimer bu iki alan arasında önem bakımından bir derecelendirme yapma yoluna gitmez. Tanrısal yönü bulunduğu için seküler bilgi de hakikat adına önemli ve yönlendirici bir rehberdir. O halde seküler bilim hem Yahudi kutsal metniyle daha yakın bir ilişki içine sokularak işlevsel kılınmalı, hem de Yahudilerin moderniteye uyum süreci adına aracı bir rol üstlenmelidir. Ona göre her şeyde Tanrı'nın yüceliği ve Tevrat'ın hakikati görülmelidir. Bunun açığa çıkmasında seküler bilimlerin rolü göz ardı edilmemelidir.⁴⁰ Örneğin ona göre gerek matematik bilgisi gerekse Latince ve Grekçe dilleri Talmud ve midraştaki bazı bölümlerin ve kavramların anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Zira Hildesheimer şöyle der: “*Bir öğrenim alanındaki bilgi arayışı diğer bilgi alanlarına mutlaka bir köprü oluşturur*”.⁴¹

Seküler bilginin önemi ve modern eğitimde ona yer verilmesi gerektiği konusunda Hirsch ve Hildesheimer'in büyük fikir ayrılıkları olduğu söylenemez. Zira Hirsch'e göre de modern topluma adaptasyon yolunda seküler eğitim gereklidir. Hatta çocuklarına seküler eğitim vermeyi reddeden geleneksel çevrelerle ayrılığa düşmüştür. Ancak Hirsch genel kültür olarak seküler eğitimi savunurken modern araştırma metotlarının Yahudi tarihine ve dini literatüre uygulanmasını ise reddetmiştir.⁴² Dolayısıyla bu iki ismi ayırıştıran nokta daha çok *Wissenschaft*

39 Leiman, “Rabbinic Openness to General Culture in the Early Modern Period in Western and Central Europe”, 192, 194; Breuer, *The “Torah-Im-Derekh-Eretz” of Samson Raphael Hirsch*, 34; Zvi E. Kurzweil, “Samson Raphael Hirsch: Educationist and Thinker”, *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 2, no. 2 (1960): 296.

40 Mordechai Eliav, “Various Approaches to Torah Im Derekh Eretz: Ideal and Reality”, *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 26, no. 2 (1992): 102-103.

41 Ellenson, *Rabbi Esriel Hildesheimer and the Creation of a Modern Jewish Orthodoxy*, 121, 143.

42 Mahmut Salihoğlu, “Avrupa’ya Bir “Giriş” Hikayesi Samson Raphael Hirsch (1808-1888) ve Modern Ortodoks Yahudilik”, *Türkiye'nin Avrupa Birliğine Girişinin Din Boyutu Sempozyumu* (Ankara: 2003): 176-177.

*des Judentum*⁴³ yani Yahudilik Bilimi hareketine olan yaklaşım farklılığıdır.⁴⁴ Bir diğer ifadeyle seküler bilimin dini alanda herhangi bir hareket alanına sahip olup olmadığı meselesinde ayrılırlar. İki alan arasını kesin çizgilerle ayırmaktan kaçınan Hildesheimer belli ölçüde seküler bilimin dini alana, dolayısıyla Yahudi dini düşüncesine katkı vermesine imkan tanımıştır. Bu yönüyle Ortodoks dünyada *WdJ* geleneğine yer veren ilk ve en önemli isim Hildesheimer olmuştur. *HRS* bünyesinde din ve bilimi birbiriyle daha yakın bir ilişki içine sokma hedefinde olan Hildesheimer, bunun en görünür vasıflarından biri olarak Kutsal Kitap yorumu gibi temel alanların artık linguistik ve filolojik materyaller kullanılarak yeni bir perspektifle çalışılmasını savunmuştur.⁴⁵ Buna karşın Tevrat'ı tıpkı doğa yasaları gibi tanrısal ve sorgulanamaz kabul eden Hirsch'e göre filolojik ve tarihsel araştırma yöntemlerinin Tevrat araştırmalarında uygulanması doğru değildir.⁴⁶ Zira iki alanı mutlak tarzda birbirinden ayıran Hirsh ve onun gibi düşünenlerin gözünde Tevrat bilgisi tarafından adeta teyide muhtaç olan seküler bilginin bağımsız bir yetkinliği olmadığı için kutsal metin üzerinde yönlendirici bir gücü de söz konusu değildir. Hildesheimer'ın modernize edilmiş Ortodoks anlayışında ise seküler bilim, dini metinlere ya da tarihsel dini gelenek ve literatüre yönelik eleştirel bakışı, yorum ve yenilenmeyi, modern toplum ve bilim geleneğine intibakı, dahası dinin altını oyduğu düşünülen zararlı görüşlere karşı temel inançların doğru ve tutarlı savunusunu beraberinde getirebilecek potansiyele sahip bir araç olarak görülmüştür.

43 19. yüzyıl başlarında ortaya çıkan ve modern araştırma metotlarını Yahudi yazınsal geleneğine uygulamak suretiyle Yahudi geleneğinin Batı medeniyeti ve literatürüne katkısını gün yüzüne çıkarmayı hedefleyen hareket. Makale boyunca bu kavram kısaca *WdJ* olarak ifade edilecektir.

44 *WdJ* çalışmalarına şiddetle karşı çıkan Hirsch'e göre yazılı ve sözlü Tevrat'a inanan, tüm *halahanın* Sina'ya dayalı kökenini kabul eden ve bilginlerin rolünün yalnızca onları aktarmak olduğunu kabul eden birinin Yahudiliği beşeri aygıtlarla incelemeye tabi tutması söz konusu olamaz. Bk. *The Middle Way: The Emergence of Modern Religious Trends in Nineteenth-Century Judaism Responses to Modernity in the Philosophy of Z.H. Chajes, S.R. Hirsch, And S.D. Luzzatto*, 442; Yahudilik ve bilimsel çalışmadan söz edildiğinde, kutsal metinler ve onların yorumları üzerinde yalnızca Tanrı'nın emirlerini daha iyi yerine getirmek amacıyla çalışılmasını anlayan, diğer bir ifadeyle Yahudi hukukunun uygulanması noktasında pratik bir fayda gözetken Hirsch, eleştirel yaklaşımı ise Yahudiliğin "çarmıha gerilmesi" olarak nitelendirir. Bk. Michael A. Meyer, *Response to Modernity: A History of Reform Movement in Judaism* (Detroit: Wayne State University Press, 1995), 79.

45 Leiman, "Rabbinic Openness to General Culture in the Early Modern Period in Western and Central Europe", 207; Ona göre dini metinler üzerine yapılacak bilimsel araştırmalar geleneksel kabulleri onaylamaya hizmet edecektir. Bk. Rachel Furst, *The Religious Implications of an Historical Approach to Jewish Studies* (Jerusalem: Academy for Torah Initiatives and Directions in Jewish Education, 2001), 22.

46 Muhammed Ali Bağır, "Ortodoks Yahudiliğin Tevrat Eleştirisine Yaklaşımı Üzerine Bir İnceleme", *Tarihten Günümüze Yahudilik*, ed. Abdullah Altuncu (Ankara: İlahiyât, 2022), 202.

Yazılı ve sözlü Tevrat'ın ilahi menşei konusunda aynı noktada durduğu Hirsch ile *Tora im-Dereh Erets* ya da *Tora u-Madda* (Tevrat ve Bilim) gibi modern Yahudi kimliğini inşa etmede araç olarak kullanılan idealler noktasında da birleşen Hildesheimer, onların anlam alanını bilimsel ve eleştirel metotları kapsayacak biçimde genişletmek ve seküler bilimi dini bilgiyle mümkün olduğunca sentezlemek istemiştir. Böylece Ortodoks düşüncenin karakterinde daha kalıcı bir dönüşüm gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Bununla birlikte Hildesheimer'ın seküler bilim ve tarihsel-eleştirel araştırmaları onaylaması, reformları da bütünüyle onayladığı ya da meşru gördüğü anlamına gelmez. Aksine reform önerilerine karşı *halaha* ve litürjiye dair geleneksel yaklaşımları savunmada kararlı bir duruşu vardır. O, örneğin Yahudi hukukunu tanımayan Reformcuları “düşmanlar” olarak nitelemiş, Ludwig Philippson (1811-1889) liderliğinde hazırlanan Reform dua kitabına karşı çıkararak Ortodoksiyi savunan yazılar kaleme almıştır.⁴⁷ Hildesheimer'ın gerek reform karakterli *HWJ* gerekse rabbi Frankel ve onun görüşleri çerçevesinde gelişen Tarihsel Ekol'e yönelik eleştirilerinde de açık biçimde Ortodoks karakteri ön plandadır. Özellikle Frankel'in kurmuş olduğu *Breslau Seminary* (1854), her ne kadar kendi kurumu gibi *WdJ* merkezli bir eğitimi ilke edinmiş olsa da söz konusu geleneğin işlevi ve *halaha* ile ilişkisi noktasında sahip olunan görüş farklılıkları nedeniyle Hildesheimer'ın eleştirilerine hedef olmuştur.⁴⁸

Diğer taraftan önceleri dini pratikler noktasında Neo-Ortodoks hareket ile Tarihsel Ekol arasında büyük farklar olduğu söylenemez. Hatta Alman Neo-Ortodoks din adamları, rabbi Frankel'i Reform hareketiyle mücadelede doğal bir müttefik olarak görmüşlerdir. Ancak gerek *Breslau Seminary* gerekse Frankel'in 1859 yılında yayımlanan ve Mişna'nın oluşum tarihini ele alan *Darkhe ha-Mishna* (Mişna'ya Giriş) isimli eseri iki taraf arasındaki karşıtlıkta rol oynayan ana faktörler

47 Ellenson, *Jewish Meaning in a World of Choice: Studies in Tradition and Modernity*, 4-5.

48 Söz konusu eleştiriler için bk. Louis Ginzberg, *Students, Scholars and Saints* (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1928), 207; Shnayer Z. Leiman, “Did Rabbi Azriel Hildesheimer Label Rabbi Zechariah Frankel “An Apostate”?”, *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 41, no. 2 (2008): 145-154; David Ellenson, “The Orthodox Rabbinate and Apostasy in Nineteenth Century Germany and Hungary”, *Jewish Apostasy in the Modern World*, ed. Todd Endelman (New York: Holmes & Meier, 1987), 173.

olmuştur.⁴⁹ Zira Frankel öncülüğünde gelişen tarihsel ve evrimsel *halaha* konseptine karşı Modern Ortodoks eğilim, *halahanın* Sina kökenine inancı sürdürmüştür. Bununla birlikte Hildesheimer'in Reformist rabbiler ile kıyaslandığında Tarihsel Ekol savunucularıyla çok daha fazla polemik içerisinde yer almış olması, gerçekte Ortodoks gelenek ile tarihsel yorum arasında Tevrat'ın merkeziliği, *halahanın* bağlayıcılığı ya da geleneğin değeri gibi ortak paydaların var olması nedeniyledir. Vahiy ve Yahudi hukukuna ilişkin yorum farklılıkları ve oluşan tartışma ortamı, doğal olarak bir uzlaşma zemininin varlığını da göstermektedir. Bir başka ifadeyle iki din yorumu arasındaki ilişki Reform hareketine nazaran esasen daha güçlüdür. Hildesheimer'in eleştirilerini bu ekol taraftarlarına yöneltmesinde, iki akımın hala bir şekilde ortak bir din diline sahip olabileceği yönündeki inancı etkili olmuş olmalıdır. Esasen söz konusu potansiyel ilişki zemini, Tarihsel Ekol'ün uzantısı olan Muhafazakâr Yahudiliğin oluşum aşamasından itibaren bünyesinde Ortodoks unsurlara daima yer verilmesinin gerekçesini de bir ölçüde açıklamaktadır. Zira benzer tutum Amerika'da hareketin kurucu lideri Solomon Schechter'in (1849-1915) yaklaşımlarında da görülebilir. O da açık bir Reform karşıtı olmasına rağmen yeni bir vizyon ve dinamizm kazandırma saikiyle eleştirilerini temelde içerisinden geldiği geleneksel Yahudiliğe yöneltmiştir.

3. Yahudilik Bilimi (WdJ) ve Hildesheimer Okulu

19. yüzyıl başlarında ortaya çıkan *WdJ* hareketinin ana motivasyonu, Yahudilerin tarih boyu üretmiş olduğu dini ya da din dışı çalışmaları bilimsel bir gözle incelemek ve onların dünya literatürüne ve medeniyetine katkısını ortaya koymaktır. Bu çerçevede Yahudilik merkezli akademik çalışmaların Alman üniversitelerinde ayrı bir disiplin olarak yer alması hedeflenmiştir.⁵⁰ Ancak bu hedefin başarıya ulaştığını söylemek güçtür. Yahudiler söz konusu çalışmaları üniversiteler dışında kendi iç

49 Michael K. Silber, "The Emergence of Ultra-Orthodoxy: The Invention of a Tradition", *The Uses of Tradition: Jewish Continuity in the Modern Era*, ed. Jack Wertheimer (New York: Harvard University Press, 1992), 35; Frankel, *Darkhe ha-Mishna* isimli eserine de yansıdığı şekliyle sözlü hukuku din adamları tarafından dönemin şartları ve ihtiyaçları dikkate alınarak ortaya konan yenilikçi yorumlar, dolayısıyla insani müdahalenin tarihsel sonuçları olarak kabul etmiştir. Bk. Andreas Bramer, "The Dilemmas of Moderate Reform. Some Reflection on the Development of Conservative Judaism in Germany 1840-1880", *Jewish Study Quarterly* 10, no. 1 (2003): 77.

50 Bu konuda büyük çaba sarf eden tarihçi Leopold Zunz'un (1794-1886) Berlin üniversitesinde Yahudi tarihi ve edebiyatı alanında bir kürsü kurulması teklifi Prusya devlet yetkilileri tarafından kabul görmemiştir. Bu adımın Yahudiliğin Hristiyan geleneğinden bağımsız bir gelenek olarak tanınmasını beraberinde getireceği endişesi bu yaklaşımda ana faktördür. Bk. Christian Wiese, *Challenging Colonial Discourse: Jewish Studies and Protestant Theology in Wilhelmine Germany*, *Studies in European* 10, ed. Giuseppe Veltri (Boston: Brill, 2005), 82.

bünyesinde sürdürmek zorunda kalmış, bu çerçevede 19. yüzyıl başlarından itibaren modern dini okullar kurulmuştur.

Yukarıda yeri geldikçe temas edildiği gibi *HWJ* ve *Breslau Seminary* yanı sıra Berlin’de 1873’de Hildesheimer tarafından kurulan *HRS* bu kurumların en popüler olanlarıdır. Aralarında birtakım farklılıklar olsa da bu üç okulun ortak özelliği, bilime olan bağlılık iddialarıdır. Günümüz Muhafazakâr liderlerden Ismar Schorsch (1935-) *HRS*’de dahi bilimsel bakışın en az diğerleri kadar uygulandığını aktarır.⁵¹ Ancak bu üç modern okulun tamamen aynı çizgide durmadıkları, her birisinin sırasıyla Reformist, Muhafazakâr ve Ortodoks bir eğilime sahip olduklarını hatırlatmakta fayda vardır.

Hildesheimer, açılış konuşmasında kurumun ‘Ortodoks’ bir karaktere sahip olacağını açıkça ifade etmiştir:

“...Bu [Yahudi] dini, odak noktasının felsefe ya da teolojik doktrinlerde olmaması itibariyle özgündür. Onlar en iyi ihtimalle ikincil öneme sahiptir. Her şeyden önce onun odak noktası, aynı derecede kadim iki kaynağa dayalı belirli ve detaylandırılmış bir hukuktur: yazılı ve sözlü Tevrat... Bu, bizim, özünde diğer mezheplerdeki ortodokside ayrılan Yahudilikteki Ortodoksi anlayışımızdır. Biz bu Ortodoks Yahudiliğe bağlıyız ve bu okulu ona adadık...”⁵²

Diğer taraftan geleneğe ve *halahaya* yapılan bu vurgu, klasik Ortodoks bakışın bugüne olduğu gibi aktarımı manasında değildir. *HRS*, kuşkusuz geleneksel Yahudiliğin modern kültür ve değerlerle bütünleşmesine ve yeni tip Ortodoks birey ve toplumun oluşumuna kaynaklık edecek bir kurum olarak düşünülmüştür. Örneğin o, kendi döneminde kayıt öncesinde üniversite seviyesinde yeterli bir seküler eğitim gerektiren tek Ortodoks kurum idi. Ortodoks Yahudi birey ve cemaatleri belli başlı ilkelerden vazgeçmeden modern kültüre adapte etmeyi arzu eden Hildesheimer, kurduğu okulun yalnızca din adamı yetiştiren bir kurum olmasını değil, tüccar, teolog, hukukçu ve doktorlardan oluşan bir Ortodoks aydınlar merkezi olmasını ümit etmiştir.⁵³

İdealize edilen söz konusu modern Ortodoks kimlik yanı sıra kurumun Hildesheimer tarafından ortaya konan bir başka hedefi ise, “*Reformcuların yıkıcı arzularıyla mücadele etmek ve çağın isteklerine cevap vermek*” olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin bir yandan Tevrat ve Tanrı korkusuyla yetişmeleri, diğer yandan bilim

51 Ismar Schorsch, “Ideology and History in the Age of Emancipation”, Heinrich Graetz, *The Structure of Jewish History and Other Essays*, ed. Ismar Schorsch, (New York: The Jewish Theological Seminary of America, 1975), 11.

52 Shapiro, “Rabbi Esriel Hildesheimer’s Program of Torah u-Madda”, 79-80.

53 Shapiro, “Rabbi Esriel Hildesheimer’s Program of Torah u-Madda”, 76-77.

ile yakından meşgul olmaları istenmiştir.⁵⁴ Her ne kadar benzer hedef *Breaslu Seminary* tarafından da sahiplenilmiş olsa da *HWJ* gibi onun da neticede dini geleneğin yapısal değişimi vurgusu, Hildesheimer için daha otantik ve güçlü bir Ortodoks karakter taşıyan bir eğitim metodunun ortaya konmasını zorunlu kılmıştır. Bu yönüyle *HRS* diğer iki kuruma bir alternatif olarak sunulmuştur.

HWJ ile kıyaslandığında Hildesheimer Okulunun oldukça geleneksel bir duruşa sahip olduğu kesindir. Hildesheimer ve ekibinin klasik Ortodoks yaklaşımdan ayrıştığı nokta ise, gelenek adına verilecek mücadelede klasik değil modern metotları kullanmanın bir zorunluluk olarak görülmesidir. Buna göre kurum özellikle bilimsel materyalizm, derin eleştiri, Darwin'in öğretileri ya da Reformcuların Yahudi tarihini yeniden yorumlama girişimlerini modern aygıtlarla, en temelde de *WdJ* aracılığıyla çürütme hedefinde olmuştur.⁵⁵ Zira bilime olan bağlılık kurumun en temel ilkelerinden biridir. Ancak kurumda *WdJ* kapsamında bilimin dini alanda belli ölçüde hareket kabiliyeti kazanmasının Ortodoks çevrelerde uyandırdığı hoşnutsuzluk sürpriz değildir. Örneğin rabbi Isaac Halevy (1847-1914) *WdJ*'ye mutlak bağlılığın *halahanın* ilahi kökenine inanca aykırı olduğunu ifade ederek *HRS*'ye karşı çıkmıştır.⁵⁶

Tüm eleştirilere rağmen attığı adımların Ortodoks gelenek ile uyum içerisinde olduğu kanaatini taşıyan Hildesheimer, Talmud çalışmaları yanı sıra seküler araştırma ve bilimin önemini şöyle dile getirir:

“...Kendimizi en acil meselelere [seküler araştırmalar] hasretmeliyiz. Bunları en önemli husus olarak görüyoruz ve Yahudiliğe dair diğer alanlarda olduğu gibi tüm bu alanlara da aynı sevgiyle yaklaşıyoruz. Çünkü onların hepsi kutsal olanı takdis etmek için yapılmaktadır. Geçtiğimiz yüzyıldan beri hem yeni bir Yahudi biliminin ortaya çıkışı hem de Kutsal Kitap yorumu gibi çok eskiden beri üzerinde çalışılmış diğer alanları yeni bir bakış açısıyla ve henüz tam olarak anlaşılmamış yeni kaynakların kullanımıyla tetkik etme ihtiyacı söz konusudur. Bu disiplinleri müfredatımıza dahil edecek, onları sevgiyle ve tam bir bilimsel ciddiyetle ele alacak ve böylece hakikate, yalnızca hakikate hizmet edeceğiz...”⁵⁷

54 Ellenson, “Church-Sect Theory, Religious Authority, And Modern Jewish Orthodoxy: A Case Study”, 79.

55 Bu doğrultuda örneğin okulun Hildesheimer sonrası ikinci önemli ismi David Zvi Hoffmann, derin eleştiriyle mücadele etmiş ve bu amaçla *The most important Arguments against the Welhausen Hypothesis* (Welhausen hipotezine karşı en önemli argümanlar) isimli bir makale kaleme almıştı. Bk. Isi Jacob Eisner, “Reminiscences of the Berlin Rabbinical Seminary”, *The Leo Baeck Institute Year Book* 12, no. 1 (1967): 34, 37; Hoffmann'ın Welhausen'i eleştirisine dair ayrıca bk. Stefan Schreiner, “Protestant Bible Study and the Jewish Response in the 19th and 20th Centuries”, *Jewish Studies Quarterly* 10, no. 2 (2003): 159-161.

56 David Ellenson & Richard Jacobs, “Scholarship and Faith: David Hoffmann and his Relationship to ‘Wissenschaft des Judentums’”, *Modern Judaism* 8, no. 1 (1988): 29.

57 Shapiro, “Rabbi Esriel Hildesheimer's Program of Torah u-Madda”, 83.

Hildesheimer'a göre geleneğe tehdit oluşturan düşüncelerle yüzleşmek kaçınılmazdır. Aksi takdirde Yahudiler modern dünyada savunmasız kalacaklardır. Bu açıdan kurum, modern bilimsel yaklaşıma ve bu doğrultuda yapılan çalışmalara itibar etmeyen, bilimsiz bir Yahudiyi Yahudiliksiz bir bilime tercih ettiğini ifade eden Hirsch⁵⁸ ve takipçilerinden apayrı bir metod izlemiştir. Kurumda Julius Welhausen'ın (1844-1918) yolunu açtığı kutsal kitap eleştirisi temelli çalışmalar göz ardı edilmemiş, onları yok saymak yerine heretik kabul edilen bu tip görüşlerle aktif biçimde mücadele amaçlanmıştır. Modern dönemde artık yalnızca inanca dayalı bir teolojiyi savunmanın mümkün olmadığını düşünen Hildesheimer'a göre teolojinin modern araştırmalarla uygunluk arz etmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda kutsal kitap eleştirisinin zaaflarını göstermek ve tüm kurum öğrencilerine geleneksel yaklaşımı ikna edici biçimde nasıl savunacaklarını öğretmek, kurumda ana hedefler olarak zikredilmiştir.⁵⁹ *HRS*'de bizzat Hildesheimer tarafından "Kaynak Eleştirisi: Daha Yeni Kutsal Kitap Eleştirmenlerinin İncelenmesi" adı altında verilen eğitim de bu amaç doğrultusunda müfredatta yerini almıştır.⁶⁰

HRS ile diğer iki kurum arasındaki temel fark dogma alanında kendini göstermiştir. Diğer bir ifadeyle tarihsel araştırmaların geleneksel inanca aykırı olabilecek sonuçlarından kaçınmayı savunan kurumun daha çok basit eleştiriyle ilgilendiği söylenebilir. Hildesheimer ve David Zvi Hoffmann gibi isimlerde görülen genel eğilim, Tanrı adına yapılacak bilimsel araştırmaların Tevrat çalışmalarını destekleyeceği ve güçlendireceği yönünde olmuştur. Vahiy yoluyla bildirilen hakikatlerin insan tarafından keşfedilen hakikatler ile çatışmayacağı, aksine kişiye daha berrak bir kavrayış sağlayacağı dile getirilmiştir.⁶¹ Bu çerçevede *HRS* din adamları, esasen araştırmalarının temelini Leopold Zunz önderliğinde kurulan *WdJ* geleneğine değil, Saadya Gaon (882-942) ve Vilna Gaon (1720-1797) gibi büyük Yahudi liderlere, bir anlamda geleneğe atfetmişler ve kendilerini daha kadim ve otantik *WdJ* takipçileri olarak kabul etmişlerdir.⁶²

58 Ran HaCohen, *Reclaiming the Hebrew Bible: German-Jewish Reception of Biblical Criticism*, trc. M. Engel (Berlin: De Gruyter, 2010), 157.

59 Shapiro, "Rabbi Esriel Hildesheimer's Program of Torah u-Madda", 77-78.

60 Ellenson, *Rabbi Esriel Hildesheimer and the Creation of a Modern Jewish Orthodoxy*, 158.

61 Marc B. Shapiro, "Rabbi David Zevi Hoffmann on Torah and Wissenschaft", *The Torah U-Madda Journal* 6 (1995-1996): 132; Okul mezunlarından Alexander Altmann (1906-1987) da benzer noktaya temas eder. Tarihsel araştırmaların inanç alanına müdahalesine izin verilmediğine dikkat çeken Altmann, Hoffmann ve Abraham Berliner gibi isimlerin uyguladığı tarihsel araştırmaların onları inançları ile uyumsuzluğa götürmediğini ifade eder. Ayrıca Hoffmann'ın Welhausen'ın görüşlerini çürütmedeki başarısına dikkat çeker. Bk. Alexander Altmann, "Theology in Twentieth-Century German Jewry", *The Leo Baeck Institute Year Book* 1, no. 1 (1956): 210.

62 Assaf Yedidya, "Orthodox Reactions to 'Wissenschaft des Judentums'", *Modern Judaism* 30, no. 1 (2010): 80.

WdJ merkezli bir eğitim modeli benimsenmekle birlikte reformları meşrulaştırma eğilimlerine cevap vermeye çalışan kurumun Ortodoks karakterini muhafaza etmesinde Hildesheimer'in çift Tevrat⁶³ inancına olan bağlılığı temel rol oynamıştır. Bu bağlamda modernizme yakın duruşu, onun geleneksel vahiy ve *halaha* anlayışına bağlılığına zarar vermemiştir. Yahudi hukuku ile modern toplumun değerlerinin çatıştığı yerde tercihin *halaha* lehine olması gerektiğini savunmuştur.⁶⁴ Benzer şekilde kurumda genel prensip olarak, rabbani kaynaklar dışındaki kaynak incelemelerinde herhangi bir karşıtlık söz konusu olduğunda geleneksel kaynaklar öncelenmiştir. Örneğin Hildesheimer için yoruma açık meselelerde birincil referans Yahudi dini literatürüdür. Bu yüzden yabancı kaynaklar ile Mişna ve Talmud'a dayalı bilgiler ya da *halaha* hükümleri arasında muhtemel bir karşıtlık durumunda, Yahudi kaynakları lehine yorumda bulunmayı ilk tercih olarak öngörmüştür.⁶⁵

Nazi dönemindeki kapanışına kadar (1938) toplam 275 öğrenci yetiştiren⁶⁶ ve eğitim dili olarak Almancanın kullanıldığı okul, hem Haskala'nın⁶⁷ etkisinde olanlara hem de rabbani geleneğe bağlılığı sürdürmek isteyenlere hitap etmesi sebebiyle kuşatıcı bir misyon üstlenmiştir. Öğrencilerden güçlü bir eğitim arka planı beklenmesi sebebiyle daha çok Batı'dan, özellikle Almanya'dan gelen Yahudilere hizmet vermiştir.⁶⁸

63 Bu anlayışa göre Musa Sina Dağı'nda yalnızca yazılı bir metin değil, yazılı Tevrat'ın yorum metotlarını da kapsayan ve tüm şifahi geleneği ifade eden sözlü Tevrat'ı da vahiy olarak almıştır. Geniş bilgi için bk. Gürkan, *Yahudilik*, 91-106; Philip R. Davies, "Judaism and the Hebrew Scriptures", *The Blackwell Companion to Judaism*, ed. Jacob Neusner & Alan J. Avery-Peck (Oxford: Blackwell Publishing, 2003), 37-57.

64 Ellenson, *Rabbi Esriel Hildesheimer and the Creation of a Modern Jewish Orthodoxy*, 39; Hildesheimer, Yahudi hukukunun kadınları bazı hukuki muamelelerde şahitlikten uzak tutmasıyla ilişkili olarak, bu ehliyet yasağının insan kavrayışının ötesinde ve Tanrı iradesine matuf olduğunu vurgulamıştır. Yahudi hukukunun farklı yorumlara onay vereceğini kabul etmekle birlikte, Tevrat'ın doğrudan Tanrı'nın dilinden çıktığı prensibinden taviz verilemeyeceğini dile getirmiştir. Bk. Ellenson, "Church-Sect Theory, Religious Authority, And Modern Jewish Orthodoxy: A Case Study", 76.

65 Örneğin Josephus'un bazı yazıtlardan hareketle tapınak dönemiyle ilişkili olarak ileri sürdüğü, ancak rabbani kaynaklarda hiç zikredilmeyen iddialarını Ortodoks perspektiften yorumlama yoluna gitmiş olması bunun tipik bir örneğidir. Bk. Assaf Yedidya, "Orthodox Strategies in the Research of the Wissenschaft des Judentums", *European Journal of Jewish Studies* 5, no. 1 (2011): 74-75.

66 Gil Graff, "Toward An Appreciation of the American Legacy of Rabbi Esriel Hildesheimer: The U.S. Rabbinate of Three Hildesheimer Students", *Modern Judaism* 31, no. 2 (2011): 169.

67 18. yüzyıl ve sonrasında Avrupa Yahudileri arasında ortaya çıkan Yahudi Aydınlanma hareketini ifade eden kavram. Geniş bilgi için bk. Özmen, *18. Yüzyıl Yahudi Aydınlanma Hareketi ve Moses Mendelssohn*; Ali Osman Kurt, "*Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala*", *Milel ve Nihal* 7, no. 1 (2010): 33-59.

68 Samuel C. Heilman, "The Many Faces of Orthodoxy, Part I", *Modern Judaism* 2, no. 1 (1982): 43-44.

HRS eğitim kadrosu ise büyük ölçüde kurucu isim tarafından belirlenmiştir. Talmud, din felsefesi ve tarih gibi alanlarda bizzat kendisi de ders veren Hildesheimer'in yanı sıra Hoffmann Talmud ve Tevrat yorumu, Jacob Barth (1851-1914) İbranice gramer ve Kutsal Kitap yorumu üzerine eğitim verirken, Kutsal Kitap sonrası literatür (post-biblical literature) çalışmaları Abraham Berliner (1833-1915) tarafından yürütülmüştür. Ayrıca Kutsal Kitap yorumu, coğrafya ve Filistin tarihi alanında uzman Samuel Grunberg dışında Joseph Wohlgemuth (1867-1942) ve Jakob Jechiel Weinberg (1884-1966) gibi Yahudi literatürü, Talmud ve *halaha* alanında yetkin pek çok isim de farklı dönemlerde *HRS* eğitim kadrosunda yer almıştır. Müfredatı temelde dini alan oluştursa da, Hildesheimer kurum aracılığıyla seküler bilimleri hem dünyevi alanın hem de dini düşüncenin önemli bir parçası olarak gören modern bir Yahudi bilinci ortaya çıkarmak istemiştir. Bu, esasen din ve din dışı bilgiyi buluşturma ve bu vesileyle aydın bir Yahudi kimliği meydana getirme girişimidir. Kuruma zorunlu olarak seküler bir üniversite eğitimiyle gelen ve oradan mezun olanların pek çoğu ileride bu alanda öğretici kimseler olarak kurumun misyonunu gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Örneğin *HRS* mezunu olan matematikçi ve fizikçi Joseph Carlebach 1905 yılında doğa bilimleri alanında eğitim vermek üzere Kudüs'e gitmiştir. Jacob Levy ise kendi döneminde Kudüs'te modern tıp ve *halaha* konusunda yayınlarıyla öne çıkmıştır. Kurum, din adamlığı yanı sıra ile tıp ile meşgul olan, pediatrist ve linguist bazı kişiler de yetiştirmiştir.⁶⁹ Diğer taraftan kurum bünyesinde *WdJ* kapsamında geniş bir literatür üretilmiştir. Eski elyazması dokümanlar, Almanya ve dışında Yahudi soy kütüğüne ilişkin araştırmalar, bibliyografya çalışmaları ve Talmud ile doğu dilleri çalışmaları bunlardan bazılarıdır. Bunun yanında pek çok bilimsel dergi de yayınlanmıştır.⁷⁰ Bu yönüyle bakıldığında Hildeshemier Okulu, *WdJ* geleneğinin başta değinilen ortaya çıkış motivasyonu çerçevesinde geçmiş literatürün bilimsel gözle incelenmesi, bunun yeni çalışmalarla desteklenip geliştirilmesi ve böylece dünya literatürü ve Batı akademiyasında müstakil bir gelenek olarak Yahudi varlığının güçlenmesi hedefine hizmet etmiş bir kurum olarak da aktif rol üstlenmiştir.

4. Hildesheimer'in Mirası

Kendi döneminde sahip olduğu popülariteye rağmen *HRS*'nin kendisinden sonra Avrupa özelinde büyük çapta bir etki yarattığını söylemek güçtür. Zira Hildeshemier'in attığı adımlar bir yandan geleneksel çizgiyi titizlikle izleyen

69 Eisner, "Reminiscences of the Berlin Rabbinical Seminary", 34-37, 44, 46.

70 Assaf Yedidya, "Abraham Berliner and the Making of Orthodox Wissenschaft des Judentums", *Jewish Historiography Between Past and Future: 200 Years of Wissenschaft des Judentums* (Studia Judaica 102), ed. Paul Mendes-Flohr & Rachel Livneh-Freudenthal & Guy Miron (Berlin: De Gruyter, 2019), 78.

Ortodoks geleneğin o dönem halen var olan etkisi, diğer yandan Nazi yönetiminin Yahudi karşıtı politikaları sebebiyle kurumsal boyutta yayılma imkanı bulamamıştır. Bilindiği gibi Reform Yahudiliği ve Tarihsel Ekol gerçek manada kurumsal kimliklerine ortaya çıktıkları topraklarda değil Amerika’da kavuşmuştur. Bu manada birincisi söz konusu olduğunda *Hebrew Union College*’ı⁷¹ (Yahudi Birliği Koleji) *HWJ*’nin, ikincisi söz konusu olduğunda *Jewish Theological Seminary*’yi⁷² (Yahudi Teoloji Okulu) *Breslau Seminary*’nin devamı kurumlar olarak değerlendirmek mümkündür. Bu noktada Yeşiva Üniversitesini *HRS*’nin Amerika’daki uzantısı olarak görmek yanlış olmaz. Amerikan Ortodoksisi dediğimizde en önemli kurumlardan biri olan Yeşiva Üniversitesinin en başta seküler araştırmalara bünyesinde yer veren Ortodoks bir kurum olması söz konusu karşılaştırmaya olanak vermektedir.

Bugün Amerikan Ortodoks geleneği büyük ölçüde Almanya merkezli Modern Ortodoks düşüncenin bir uzantısı görünümündedir. Kendisini Ortodoks şemsiyesi altında gören ve Modern Ortodoksluğun sağ kanadını oluşturan ultra-Ortodoks Yahudi grupları gibi daha geleneksel Yahudilerin varlığına rağmen Neo-Ortodoks yorumun temel bazı nitelikleri Amerikan Ortodoksisinde korunmakta ve Ortodoks anlayışa rengini vermektedir. Bunda Hildesheimer’in Ortodoksi içerisinde yapmış olduğu açılımın tesiri hatırı sayılır oranda hissedilmektedir. Zira günümüz Amerikan Ortodoks geleneğinde seküler bilgi ve dünya kültürüne açık olma, entegrasyon, *Kol Yisrael* ilkesi bağlamında geniş Yahudi organizasyonlarıyla ve seküler Yahudilerle yakın ilişkiler kurma, hayırseverlik, sosyal ve politik aktiviteler ile İsrail Devleti ve Siyonist ideale destek gibi ön planda tutulan meseleler⁷³, Hildesheimer’in Ortodoksiyi dönüştürme hedefinde öngördüğü temel idealler idi. 2001’de *National Jewish Population Survey* (NJPS) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, kendisini Ortodoks olarak niteleyenlerin neredeyse % 80’e yakını tüm dünyadaki Yahudilerin kader birliğine ve İsrail’in tüm Yahudiler için manevi bir merkez oluşuna inanmaktadır. Yaklaşık dörtte üçünün yüksek öğrenime sahip olduğu modern Ortodoks Yahudiler, Haredi ya da ultra-Ortodoks Yahudilerin aksine entegrasyon,

71 1875 yılında Cincinnati’de rabbi Isaac M. Wise tarafından kurulan ve Reform hareketi için dini liderler yetiştirmeye adanmış Amerika’daki en eski dini okul. Bk. Stanley F. Chyet & Michael A. Meyer, “Hebrew Union College – Jewish Institute of Religion”, *Encyclopaedia Judaica*, C 8 (Detroit: Mac Millan Reference USA and Keter Publishing House, 2007), 739.

72 1886’da New York’da kurulan, Muhafazakâr Yahudiliğin ilk dini eğitim merkezi. Geleneksel ve modernist eğilimlere sahip kurucu liderler Reform hareketinin *halahadan* radikal boyutta uzaklaştığı fikri etrafında birleşmişlerdir. Bk. Michael Panitz, “Jewish Theological Seminary”, *Encyclopaedia Judaica*, C 11 (Detroit: Mac Millan Reference USA and Keter Publishing House, 2007), 328.

73 Bk. Shmuel Singer, “Modern Orthodoxy: Crisis and Solution”, *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 23, no. 4 (1988): 47-53.

bilim-bilimsel çalışmalar ve İsrail devleti ile Siyonizm taraftarlığı gibi üç ana meselede büyük ölçüde Hildesheimer'dan alınan mirası sürdürmektedir.⁷⁴ Amerikan Ortodoks gelenekten rabbi Saul J. Berman da (1939-), Tevrat dışı bilgi, Ortodoks olmayan Yahudiler ile ilişkiler, İsrail devletinin desteklenmesi, kadın hakları ve Yahudi olmayanlarla ilişkiler noktasında pozitif tutumu, Modern Ortodoksluğun karakteristik özellikleri arasında sıralar.⁷⁵

Ortodoks Yahudiliğin değişen yüzüne işaret eden ve diğer Yahudi hareketleriyle olan ilişkilere de pozitif katkı sunan tüm bu noktalar göz önüne alındığında, modernleşmenin ilk ayağını oluşturan Avrupa arka planına oranla Amerikan Ortodoks geleneğinde daha kucaklayıcı bir dilin hakim olduğu bir gerçektir. Söz konusu ideallerin aktarımı ya da temsili bağlamında *HRS* arka planına sahip ve Amerikan Ortodoksisi içinde yer alan birkaç isimden bahsetmek mümkündür.

Eisenstadt'da bulunduğu sırada Hildesheimer'ın kurduğu yeşivada eğitim görmüş olan Henry W. Schneeberger (1848-1916)⁷⁶, onun ekstrem dini yaklaşımlar karşısında yeni oluşturacağı ılımlı Ortodoks hareket hakkında New York merkezli *Jewish Messenger*'a yazılar yazmıştır. Bu anlamda ona Yahudi çevrelerde daha fazla tanınırlık kazandırdığı söylenebilir. Diğer taraftan Schneeberger, *HRS* tarafından Tarihsel Ekol'e karşı gösterilen negatif tutumdan mülhem, rabbi Frankel, Nachman Krochmal (1785-1840) ve özellikle Graetz'in fikirlerini eleştirmiş bir isimdir.⁷⁷ Aynı zamanda 1898'de kurulan ve bugün halen faaliyette olan *Orthodox Union*'a (Ortodoks Birliği) üye sıfatıyla katılarak ılımlı Ortodoksiyi geliştirme adına daha etkin bir konumu sahip olmuştur. Schneeberger'ın Amerikan Ortodoks Yahudiliğin başta gelen birkaç kurumundan birinde yer alması, Hildesheimer'ı temsil imkanını da güçlendirmiştir. Öte yandan Hildesheimer'ın izinde dış tehditlere karşı Reform liderlerini müttefikler olarak gören Schneeberger aynı zamanda Rus Yahudi göçmenleriyle alakadar olmuş, *Alliance Israélite Universelle* ile yakın ilişkiler geliştirmiştir.⁷⁸

Hildesheimer'ın Ortodoks geleneği *WdJ* ile buluşturan bakış açısı ise Amerika'da büyük ölçüde Yeşiva Üniversitesi tarafından temsil edilmiştir. Günümüzde halen

74 Chaim I. Waxman, "American Modern Orthodoxy: Confronting Cultural Challenges", *The Edah Journal* 4, no. 1 (2004): 3.

75 Saul J. Berman, "The Ideology of Modern Orthodoxy", *Sh'ma: A Journal of Jewish Ideas*, Şubat 1, 2001, <http://shma.com/the-ideology-of-modern-orthodoxy/>.

76 Graff, "Toward An Appreciation of the American Legacy of Rabbi Esriel Hildesheimer: The U.S. Rabbinate of Three Hildesheimer Students", 169-171.

77 Israel M. Goldman, "Henry W. Schneeberger: His Rôle in American Judaism", *American Jewish Historical Quarterly* 57, no. 2 (1967): 159-161.

78 Graff, "Toward An Appreciation of the American Legacy of Rabbi Esriel Hildesheimer: The U.S. Rabbinate of Three Hildesheimer Students", 171-172.

Modern Ortodoks geleneğin bayraktarlığını yapan Yeşiva Üniversitesini vücuda getiren düşünsel arka plan için Tevrat ve seküler bilgi ilişkisinde *sentez* kavramı büyük ölçüde merkezi rol oynamıştır. Bu yüzden *WdJ* geleneğine kapılarını açmış olan kurumun sonraki dönem liderlerinden rabbi Norman Lamm (1927-2020), *sentez* kavramını Modern Ortodoks Yahudiliğin ve Yeşiva Üniversitesinin karakteristik özelliği olarak tanımlamıştır. Buna göre Tevrat'ın adeta açılımı olarak görülen seküler bilgi kutsal dışı addedilmez. Tevrat'ın merkezi konumu diğer tüm bilgi formları ve kaynaklarının reddi anlamına gelmemektedir.⁷⁹ Kurumun 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren seküler bilimlere yer veren bir yapıya evrilmesinde ilk başkan olarak kilit rol oynayan Bernard Revel (1885-1940), *WdJ* geleneğini önemsemiş bir isimdir. *WdJ* savunucularının daha çok geleneksel Yahudi ruhuna yabancı kimselerden oluştuğundan yakınan Revel, Ortodoks bilim adamı ve araştırmacıları bu konuda inisiyatif almaya çağırarak aslında Hildesheimer'in misyonunu yaşatmaya çalışmıştır.⁸⁰ Kendisi tarafından başlatılan müfredatı yenileme hamleleriyle⁸¹ *HRS* modeli doğrultusunda entelektüel kapasitesi yüksek ve donanımlı Ortodoks din adamları yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Revel özellikle Talmud'a yönelik analitik çalışmaların sosyal bilimler alanındaki eğitime ve liberal çalışmalara da olumlu yansıtacağını düşünmüştür. Kendi döneminde felsefe, ahlak, semitik diller, sosyal bilimler, matematik ve doğa bilimleri gibi alanlara yer verilerek dini ve seküler bilgi arasındaki ilişki dinamik tutulmaya çalışılmıştır.⁸² *Tora u-Madda* ilkesine yönelik büyük ölçüde Revel ile başlayan pozitif yaklaşım Samuel Belkin (1911-1976) ve rabbi Norman Lamm gibi liderler tarafından sürdürülmüştür.

Amerikan Ortodoksisinde *Kol Yisrael* düşüncesi ve Siyonist ideale yönelik sergilenen pozitif yönelim de Hildesheimer'in her iki alana dair yaklaşımından izler taşır. Bugün Amerikan Ortodoksluğunda genel kültür faaliyetlerine rağbet, dini olmayan konularda tüm Yahudi gruplarıyla iş birliği, İsrail Devletini tanımak ve *World Zionist Organization* (Dünya Siyonist Teşkilatı) gibi kuruluşlara katılmak gibi eğilimler öne çıkan vasıflar olarak göze çarpar. Aslına bakılırsa tüm bunların erken dönemde fikri arka planı, Neo-Ortodoks hareket bünyesinde büyük ölçüde Hildesheimer tarafından hazırlanmıştır. Bu çerçevede Hildesheimer'in bir başka

79 David Singer, "The New Orthodox Theology", *Modern Judaism* 9, no. 1 (1989): 36-37.

80 Lamm, *Torah Umadda: The Encounter of Religious Learning and Worldly Knowledge in the Jewish Tradition*, 32-34; Aaron Rakeffet-Rothkoff, *Bernard Revel: Builder of American Jewish Orthodoxy* (New York: Feldheim, 1981), 242.

81 Jeffrey S. Gurock, "An Orthodox Conspiracy Theory: The Travis Family, Bernard Revel, and the Jewish Theological Seminary", *Modern Judaism* 19, no. 3 (1999), 242.

82 Zev Eleff, "Jewish immigrants, Liberal Higher Education, and the Quest for a Torah u-Madda Curriculum at Yeshiva College", *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 44, no. 2 (2011): 21-22, 30.

öğrencisi Macar rabbi Philip Hillel Klein (1849-1926), Schneeberger ile birlikte *Orthodox Jewish Organizational Union*'un (Orthodox Union) kurucuları arasında yer almış, diğer yandan Hildesheimer'in Siyonist ideale olan bağlılığını sürdürerek *Hovevey Tsiyon* hareketinde aktif rol almıştı. 1897'de *United Zionist Societies of the U.S*'nin ilk başkanı seçilen Klein, ayrıca Yahudilerin toplumsal çıkar ve refahı, Yahudi birliği ve dayanışması adına çalışmış, bu amaçla Ortodoks olmayan Yahudilerle iş birliğine önem vermiş bir isimdir. Onun *Synagogue Council* ve Yahudi toplumu organizasyonu olan *New York Kehillah*'ya katılımı da hocası Hildesheimer'in üzerinde durduğu *Kol Yisrael* idealine olan bağlılığının bir yansıması olarak görülebilir.⁸³

Amerikan Ortodoksluğunun önemli liderlerinden rabbi Leo Jung, Hildesheimer sonrası 1911-1914 yılları arasında *HRS*'de eğitim almış bir diğer isimdir. Yeşiva Üniversitesi eğitim kadrosunda yer alan Jung, Hoffmann ve Jacob Barth (1851-1914) gibi isimlerin *WdJ* odaklı çalışmalarına referansla *HRS*'yi model alan bir yaklaşım ortaya koymuştur.⁸⁴ Öte yandan diğer isimlere benzer şekilde İsrail'de yaşayan Yahudilerle güçlü bağlar kurulması ve Siyonist faaliyetler konusunda da organizasyon boyutuyla aktif rol alan Jung, Hildesheimer'in söz konusu meselelerdeki temel yaklaşımı doğrultusunda Neo-Ortodoks çizgiyi temsil etmiş bir liderdir.⁸⁵

Hildesheimer'in bölünmeye karşı entegrasyonu savunan ve İsrail'i tüm Yahudiler için manevi bir merkez olarak gören yaklaşımı sonraki süreçte de yaşatılmıştır. Örneğin bir dönem Yeşiva Üniversitesi başkanlığı görevinde bulunan Belkin, İsrail'in sınırlarını tehdit eden ve Yahudi karşıtı her eğilimde dünyadaki tüm Yahudilerin bir ve beraber olduğu şeklindeki vurgusuyla en azından Amerikan Yahudiliği özelinde Yeşiva Üniversitesi aracılığıyla iş birliğine açık bir Ortodoks duruşun, bir başka ifadeyle Modern Ortodoks yorumun temsil edildiğini göstermiştir.⁸⁶ Yeşiva Üniversitesinden rabbi Emanuel Rackman (1910-2008) da Modern Ortodoksinin özelliği olarak Ortodoks olmayan din adamları ve cemaatlerle tam iş birliği prensibine dikkat çekmiştir. Hedeflenen Modern Yahudi kimliğinin oluşumunda seküler eğitime merkezi bir rol veren Rackman, ayrıca Modern Ortodoksluğu *Kol Yisrael*, dini Siyonizme (religious Zionism) bağlılık ve bu bağlamda her alanda

83 Graff, "Toward An Appreciation of the American Legacy of Rabbi Esriel Hildesheimer: The U.S. Rabbinat of Three Hildesheimer Students", 174-176.

84 Gill Graff, "Giving Voice to "Torah-True Judaism" in the U.S., 1922-1939: Leo Jung and the Legacy of the Rabbinerseminar", *Modern Judaism* 34, no. 2 (2014): 174.

85 Michael Berenbaum, "Jung, Leo", *Encyclopaedia Judaica*, C 11 (Detroit: Mac Millan Reference USA and Keter Publishing House, 2007), 575-576.

86 Weiss, "Open Orthodoxy! A Modern Orthodox Rabbi's Creed", 416.

İsrail'in refahı ve güvenliği için çalışmakla ilişkilendirmiştir.⁸⁷ Tüm bunları başta Amerika olmak üzere diaspora Yahudiliğinde daha çok Hildesheimer tarzı yeni Ortodoks bakışın baskın olduğunu gösteren işaretler olarak görmek mümkündür.

Sonuç

Rabbi Hirsch ve takipçileri modern dünyaya adaptasyon söylemini sürdürmekle birlikte bu süreci pratikte genellikle dışa kapalı ve kendi iç bünyesinde tecrübe etme şeklinde tasavvur etmişlerdir. Modern Ortodokslik için sloganlaştırılan *Tora im-Dereh Erets* idealine rağmen Hirsch'ın öngördüğü yenilenme modeli, Ortodoks düşünce ve pratiği merkeze oturtarak bunun dışında kalan dünya ile ilişkileri prensipte mümkün olduğunca sınırlandırma ya da mevcut yorum ve oluşumları Ortodoksiye tabi kılma şeklinde yürütme eğiliminde olmuştur. Hirsch ile birlikte reformasyon fikrinin daha fazla işlendiği doğru ise de geleneksel Yahudi düşüncesi dar zihin kalıbından kurtulamamıştır. Esasen bilim ve din arasındaki mesafeyi daraltarak *WdJ* geleneğini, Ortodoksi dışı Yahudi oluşumlarıyla birlik düşüncesini (*Kol Yisrael*) idealize ederek ise din dışı alanda entegrasyonu Ortodoks yenilenmenin iki aslı parçası olarak değerlendiren isim rabbi Hildesheimer olmuştur. Bu çerçevede modernite, uyum, bilimsel düşünce ve yenilik gibi kavramlar Ortodoks düşünce ve geleneğe gerçek manada Hildesheimer sayesinde kazandırılmıştır.

Hildesheimer kurduğu modern rabbani okul *HRS* aracılığıyla *WdJ* kapsamında bilimsel çalışma geleneğini modern Ortodoks düşünceye kazandırmış, diğer yandan yine *WdJ* vasıtasıyla karşıt görüşlere karşı geleneksel Yahudiliğin temel dinamiklerini savunmada Ortodoks dünyaya bir perspektif sunmuştur. O, diğer pek çok Ortodoks lider tarafından takip edilen ayrılıkçı çizgiye karşılık Ortodoksiyi modernize etme hedefini modern değişim ve tehditlerle yüzleşme ve modern-seküler aygıtların kullanımı yoluyla gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Öte yandan Ortodoks geleneği dış dünya ile uyumsuz görüntüsünden kurtarma adına entegrasyon ve Yahudi birliğine en fazla vurgu yapan lider Hildesheimer olmuştur. Tanrı ve İsrail arasındaki ahit ilişkisi temelinde Ortodoks dışı Yahudi birey, cemaat ve kuruluşlara yönelik öngördüğü birlik prensibi, bilhassa Amerika özelinde Modern Ortodoksinin seküler alanda idealize ettiği plüralist ve ılımlı eğilime zemin teşkil etmiştir. Bu çerçevede Reformist, Muhafazakâr ve Ortodoks cemaatler arasında birlik ve dayanışma zemini önceki dönemlere nazaran günümüzde çok daha mümkün görünmektedir. Özellikle son dönemde İsrail Devleti ve çıkarları söz konusu olduğunda sergilenen ortak pozitif tavır buna bir örnektir.

87 David Singer, "Emanuel Rackman: Gadfly of Modern Orthodoxy", *Modern Judaism* 28, no. 2 (2008): 137, 140-141.

Ortodoksi dışındaki dünyaya açılım gerçekleştirme yoluyla geleneksel yapının izole karakterini kırma ve ona yeni bir dinamizm getirme hedefinde Hildesheimer'in daha kararlı ve kritik adımlar attığını söylemek gerekir. Hildesheimer, Ortodoks geleneğe entegrasyon kabiliyeti kazandırmasıyla günümüz Modern Ortodoksluğunun şekillenmesinde en etkili isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut görünümüyle Amerikan Ortodoks hareketin, dolayısıyla Neo-Ortodoks Yahudiliğin daha çok Hildesheimer'in mirası üzerine kurulu olduğunu söylemek gerçek dışı bir tespit olmayacaktır. Ortodoks nitelemesinden vazgeçmeden moderniteye uyum fikrini geleneksel Yahudilere aşıl原因 Hildesheimer'in ortaya koyduğu yenileşme vizyonu, modern dönemde Ortodoks geleneğin diğer hareketler karşısında erimesini engellemiş ve çağa ayak uydurma ideali doğrultusunda varlığını devam ettirmesinde kilit rol oynamıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Altmann, Alexander. "Theology in Twentieth-Century German Jewry". *The Leo Baeck Institute Year Book* 1, no. 1 (1956): 193-216.
- Altuncu, Abdullah. "Haskala Sırasında Din-Bilim Çatışması: Onay Belgeleri, Bilim Kitapları ve Rabbani Din Adamları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59, no. 2 (2018): 113-138.
- Bağır, Muhammed Ali. "Ortodoks Yahudiliğin Tevrat Eleştirisine Yaklaşımı Üzerine Bir İnceleme". *Tarihten Günümüze Yahudilik*, ed. Abdullah Altuncu, 187-223. Ankara: İlahiyât, 2022.
- Başaran, İsmail. *Muhafazakâr Yahudilik: Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017.
- Berenbaum, Michael. "Jung, Leo". *Encyclopaedia Judaica*. C 11. Detroit: Mac Millan Reference USA and Keter Publishing House, 2007, 575-576.
- Berk, Harvey. "B'nai B'rith". *Encyclopaedia Judaica*. C 4. Detroit: Mac Millan Reference USA and Keter Publishing House, 2007, 13-17.
- Berman, Saul J. "The Ideology of Modern Orthodoxy". *Sh'ma: A Journal of Jewish Ideas*, Şubat 1, 2001. <http://shma.com/the-ideology-of-modern-orthodoxy/>.
- Blutinger, Jeffrey C. "'So-Called Orthodoxy': The History of an Unwanted Label". *Modern Judaism* 27, no. 3 (2007): 310-328.
- Bramer, Andreas. "The Dilemmas of Moderate Reform. Some Reflection on the Development of Conservative Judaism in Germany 1840-1880". *Jewish Study Quarterly* 10, no. 1 (2003): 73-87.

- Breuer, Mordechai. *The "Torah-Im-Derekh-Eretz" of Samson Raphael Hirsch*. Jerusalem: Feldheim Publishers, 1970.
- Brown, Benjamin. "Orthodox Judaism". *The Blackwell Companion to Judaism*, ed. Jacob Neusner & Alan J. Avery-Peck, 311-334. Oxford: Blackwell Publishing, 2003.
- Chyet, Stanley F. & Michael A. Meyer. "Hebrew Union College – Jewish Institute of Religion". *Encyclopaedia Judaica*. C 8. Detroit: Mac Millan Reference USA and Keter Publishing House, 2007, 739-740.
- Davies, Philip R. "Judaism and the Hebrew Scriptures", *The Blackwell Companion to Judaism*, ed. Jacob Neusner & Alan J. Avery-Peck, 37-57. Oxford: Blackwell Publishing, 2003.
- Eisner, Isi Jacob. "Reminiscences of the Berlin Rabbinical Seminary". *The Leo Baeck Institute Year Book* 12, no. 1 (1967): 32-52.
- Eleff, Zev. "Jewish Immigrants, Liberal Higher Education, and the Quest for a Torah u-Madda Curriculum at Yeshiva College". *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 44, no. 2 (2011): 19-34.
- Eliav, Mordechai & David Derovan. "Hildesheimer, Azriel". *Encyclopaedia Judaica*. C 9. Detroit: Mac Millan Reference USA and Keter Publishing House, 2007, 103-104.
- Eliav, Mordechai. "Various Approaches to Torah Im Derekh Eretz: Ideal and Reality". *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 26, no. 2 (1992): 99-108.
- Ellenson, David. "A Response by Modern Orthodoxy to Jewish Religious Pluralism: The Case of Esriel Hildesheimer". *Tradition: A Journal of the Orthodox Jewish Thought* 17, no. 4 (1979): 74-89.
- Ellenson, David. "Church-Sect Theory, Religious Authority, And Modern Jewish Orthodoxy: A Case Study". *Approaches to Modern Judaism*, ed. Marc Lee Raphael, 63-85. California: Scholars Press, 2020.
- Ellenson, David. *Jewish Meaning in a World of Choice: Studies in Tradition and Modernity*. Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2014.
- Ellenson, David. *Rabbi Esriel Hildesheimer and the Creation of a Modern Jewish Orthodoxy*. London: The University of Alabama Press, 1990.
- Ellenson, David. "Rabbi Esriel Hildesheimer and The Quest for Religious Authority: The Earliest Years". *Modern Judaism* 1, no. 3 (1981): 279-297.
- Ellenson, David & Richard Jacobs. "Scholarship and Faith: David Hoffmann and his Relationship to 'Wissenschaft des Judentums'". *Modern Judaism* 8, no. 1 (1988): 27-40.
- Ellenson, David. "The Orthodox Rabbinate and Apostasy in Nineteenth Century Germany and Hungary". *Jewish Apostasy in the Modern World*, ed. Todd Endelman, 165-188. New York: Holmes & Meier, 1987.
- Ellenson, David. "The Role of Reform in Selected German-Jewish Orthodox Responsa: A Sociological Analysis". *Hebrew Union College Annual* 53 (1982): 357-380.
- Epstein, Isidore (ed). *The Babylonian Talmud*. London: The Soncino Press, 1935-1952.
- Ferziger, Adam S. "Hildesheimer, Esriel". Erişim: 02 Aralık 2023. https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Hildesheimer_Esriel.
- Freud-Kandel, Miri. "Modernist Movements". *Modern Judaism: An Oxford Guide*, ed. Nicholas de Lange & Miri Freud-Kandel, 81-93. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Furst, Rachel. *The Religious Implications of an Historical Approach to Jewish Studies* (Jerusalem:

- Academy for Torah Initiatives and Directions in Jewish Education, 2001.
- Ginzberg, Louis. *Students, Scholars and Saints*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1928.
- Goldman, Israel M. "Henry W. Schneeberger: His Rôle in American Judaism". *American Jewish Historical Quarterly* 57, no. 2 (1967): 152-190.
- Gurock, Jeffrey S. "An Orthodox Conspiracy Theory: The Travis Family, Bernard Revel, and the Jewish Theological Seminary". *Modern Judaism* 19, no. 3 (1999): 241-253.
- Gürkan, Salime Leyla. *Yahudilik*. İstanbul: İsam Yayınları, 2012.
- Graff, Gil. "Giving Voice to "Torah-True Judaism" in the U.S., 1922-1939: Leo Jung and the Legacy of the Rabbinerseminar". *Modern Judaism* 34, no. 2 (2014): 167-187.
- Graff, Gil. "Toward An Appreciation of the American Legacy of Rabbi Esriel Hildesheimer: The U.S. Rabbinat of Three Hildesheimer Students". *Modern Judaism* 31, no. 2 (2011): 166-187.
- HaCohen, Ran. *Reclaiming the Hebrew Bible: German-Jewish Reception of Biblical Criticism*. trc. M. Engel. Berlin: De Gruyter, 2010.
- Hartston, Barnet. *Sensationalizing The Jewish Question: Anti-Semitic Trials and the Press in the Early German Empire*. Boston: Brill, 2005.
- Hasanov, Eldar. *Nuh Kanunları ve Nuhilik*. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Heilman, Samuel C. "The Many Faces of Orthodoxy, Part I". *Modern Judaism* 2, no. 1 (1982): 23-51.
- Heinemann, Isaac. "Marcus Horovitz". *Jewish Leaders (1750-1940)*, ed. Leo Jung, 259-273. New York: Bloch Publishing Company, 1953.
- Hildesheimer, Meir. "Religious Education in Response to Changing Times: Congregation Adass-Isroel Religious School in Berlin". *Zeitschrift für Religions-und Geistesgeschichte* 60, no. 2 (2008): 111-130.
- Jacobson, Maxine. *Modern Orthodoxy in American Judaism: The Era of Rabbi Leo Jung*. Boston: Academic Studies Press, 2016.
- Katzburg, Nathaniel. "Orthodoxy". *Encyclopaedia Judaica*. C 15. Detroit: Mac Millan Reference USA and Keter Publishing House, 2007, 493.
- Kurt, Ali Osman. "Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala". *Milel Nihal* 7, no. 1 (2010): 33-59.
- Kurzweil, Zvi E. "Samson Raphael Hirsch: Educationist and Thinker". *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 2, no. 2 (1960): 286-303.
- Kurzweill, Zvi E. *The Modern Impulse of Traditional Judaism*. New Jersey: Ktav Publishing House, 1985.
- Lamm, Norman. *Torah Umadda: The Encounter of Religious Learning and Worldly Knowledge in the Jewish Tradition*. London: Jason Aronson INC, 1990.
- Leiman, Shnayer Z. "Did Rabbi Azriel Hildesheimer Label Rabbi Zechariah Frankel "An Apostate"?". *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 41, no. 2 (2008): 145-154.
- Leiman, Shnayer Z. "Rabbinic Openness to General Culture in the Early Modern Period in Western and Central Europe". *Judaism's Encounter with Other Cultures: Rejection or Integration?*, ed. Jacob J. Schacter, 143-217. New York: A Jason Aronson Book, 1997.
- Levi, Leo. "The Relationship of the Orthodox to Heterodox Organizations: From A Halakhic Analysis by Rabbi S.R. Hirsch". *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 9, no. 3 (1967): 95-102.
- Meyer, Michael A. *Response to Modernity: A History of Reform Movement in Judaism*. Detroit:

- Wayne State University Press, 1995.
- Middle Way: The Emergence of Modern Religious Trends in Nineteenth-Century Judaism Responses to Modernity in the Philosophy of Z.H. Chajes, S.R. Hirsch, and S.D. Luzzatto*, ed. Asael Abelman. Brighton: Academic Studies Press, 2014.
- Nadell, Pamela S. & Marc Lee Raphael. *Conservative Judaism in America: A Biographical Dictionary and Sourcebook*. New York. Greenwood Press, 1988.
- Neusner, Jacob. *Judaism: The Basics*. London: Routledge, 2006.
- Özmen, Seda. *18. Yüzyıl Yahudi Aydınlanma Hareketi ve Moses Mendelssohn*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2014.
- Panitz, Michael. "Jewish Theological Seminary". *Encyclopaedia Judaica*. C 11. Detroit: Mac Millan Reference USA and Keter Publishing House, 2007, 328-331.
- Patai, Raphael. *The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology*. Detroit: Wayne State University Press, 1996.
- Rakeffet-Rothkoff, Aaron. *Bernard Revel: Builder of American Jewish Orthodoxy*. New York: Feldheim, 1981.
- Rudavsky, David. "The Historical School of Zacharias Frankel". *The Jewish Journal of Sociology* 5, no. 2 (1963): 224-245.
- Salihoğlu, Mahmut. "Isaac Mayer Wise: Amerikan Reform Yahudiliğinin Kurucusu". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2015): 167-178.
- Salihoğlu, Mahmut. "Avrupa'ya Bir "Giriş" Hikayesi Samson Raphael Hirsch (1808-1888) ve Modern Ortodoks Yahudilik". *Türkiye'nin Avrupa Birliğine Girişinin Din Boyutu Sempozyumu* (Ankara: 2003): 173-177.
- Samet, Moshe. "The Beginnings of Orthodoxy". *Modern Judaism* 8, no. 3 (1988): 249-269.
- Schorsch, Ismar. "Ideology and History in the Age of Emancipation". Heinrich Graetz. *The Structure of Jewish History and Other Essays*, ed. Ismar Schorsch, 1-63. New York: The Jewish Theological Seminary of America, 1975.
- Schorsch, Ismar. *Jewish Reactions to German Anti-Semitism, 1870-1914*. New York: Columbia University Press, 1972.
- Schorsch, Ismar. "Zacharias Frankel and the European Origins of Conservative Judaism". *Judaism* 30, no. 3 (1981): 344-354.
- Schreiber, Aaron M. "The Hatam Sofer's Nuanced Attitude Towards Secular Learning, 'Maskilim', and Reformers". *The Torah U-Madda Journal* 11 (2002-03): 123-173.
- Schreiner, Stefan. "Protestant Bible Study and the Jewish Response in the 19th and 20th Centuries". *Jewish Studies Quarterly* 10, no. 2 (2003): 140-171.
- Schwarzfuchs, Simon R. "Alliance Israelite Universelle". *Encyclopaedia Judaica*. C 1. Detroit: Mac Millan Reference USA and Keter Publishing House, 2007, 671-674.
- Shapiro, Marc B. "Rabbi David Zevi Hoffmann on Torah and Wissenschaft". *The Torah U-Madda Journal* 6 (1995-1996): 129-137.
- Shapiro, Marc B. "Rabbi Esriel Hildesheimer's Program of Torah u-Madda". *The Torah U-Madda Journal* 9 (2000): 76-86.
- Shapiro, Marc B. "R. Esriel Hildesheimer on Torah Study for Women". *Tradition* 54, no. 3 (2022): 136-144.

- Sherbok, Dan Cohn. *Modern Judaism*. London: Macmillan Press, 1996.
- Sherman, Moshe D. & Marc Lee Raphael. *Orthodox Judaism in America: A Biographical Dictionary and Sourcebook*. Westport: Greenwood Press, 1996.
- Silber, Michael K. "The Emergence of Ultra-Orthodoxy: The Invention of a Tradition". *The Uses of Tradition: Jewish Continuity in the Modern Era*, ed. Jack Wertheimer, 23-84. New York: Harvard University Press, 1992.
- Singer, David. "The New Orthodox Theology". *Modern Judaism* 9, no. 1 (1989): 35-54.
- Singer, David. "Emanuel Rackman: Gadfly of Modern Orthodoxy". *Modern Judaism* 28, no. 2 (2008): 134-148.
- Singer, Shmuel. "Modern Orthodoxy: Crisis and Solution". *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 23, no. 4 (1988): 47-53.
- Student, Gil. "Rav Hildesheimer's Response to Ultra-Orthodoxy". *Hakirah, The Flatbush Journal of Jewish Law and Thought* 24 (2018): 37-57.
- Unna, Isaac. "Ezriel (Israel) Hildesheimer". *Jewish Leaders (1750-1940)*, ed. Leo Jung, 213-233. New York: Bloch Publishing Company, 1953.
- Waxman, Chaim I. "American Modern Orthodoxy: Confronting Cultural Challenges". *The Edah Journal* 4, no. 1 (2004): 1-13.
- Weiss, Avraham. "Open Orthodoxy! A Modern Orthodox Rabbi's Creed". *Judaism* 46, no. 4 (1997): 409-421.
- Wiese, Christian. *Challenging Colonial Discourse: Jewish Studies and Protestant Theology in Wilhelmine Germany*, Studies in European 10, ed. Giuseppe Veltri. Boston: Brill, 2005.
- Wurzburger, Walter S. "Cooperation with Non-Orthodox Jews". *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 22, no. 2 (1986): 33-40.
- Yedidya, Assaf. "Abraham Berliner and the Making of Orthodox Wissenschaft des Judentums". *Jewish Historiography Between Past and Future: 200 Years of Wissenschaft des Judentums* (Studia Judaica 102), ed. Paul Mendes-Flohr & Rachel Livneh-Freudenthal & Guy Miron, 77-90. Berlin: De Gruyter, 2019.
- Yedidya, Assaf. "Orthodox Reactions to 'Wissenschaft des Judentums'". *Modern Judaism* 30, no. 1 (2010): 69-94.
- Yedidya, Assaf. "Orthodox Strategies in the Research of the Wissenschaft des Judentums", *European Journal of Jewish Studies* 5, no. 1 (2011): 67-79.